

Бојан Јовић

РАЂАЊЕ ЖАНРА

ПОЧЕЦИ СРПСКЕ НАУЧНО-ФАНТАСТИЧНЕ

КЊИЖЕВНОСТИ

НАУКА О КЊИЖЕВНОСТИ
УПОРЕДНА ИСТРАЖИВАЊА

УРЕДНИК
БОЈАН ЈОВИЋ

РЕЦЕНЗЕНТИ
др МИРЈАНА ДРНДАРСКИ
др АЛЕКСАНДАР ЈОВАНОВИЋ

БОЈАН ЈОВИЋ

РАЂАЊЕ ЖАНРА

ПОЧЕЦИ СРПСКЕ
НАУЧНО-ФАНАСТИЧНЕ
КЊИЖЕВНОСТИ

ИНСТИТУТ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И
УМЕТНОСТ БЕОГРАД, 2006.

УВОД

Веома су ретке прилике у којима се у историји неке националне књижевности може утврдити тачан тренутак настанка нове, до тада у њој непознате уметничке појаве, а да он истовремено означава и час када се и светска литерарна баштина обогаћује новим квалитетом. Опет, управо је то случај са појавом научне фантастике у српској књижевности, жанра¹ чије је само постојање, парадоксално, било готово систематски занемаривано од стране овдашњих академских пручавалаца књижевности, практично све до најскоријих дана. Када је реч о односу наше и страних литература, обично се са правом каже да су, у модерно доба, европски правци и покрети, или пак стилске формације, код нас налазили одјека тек када су увелико изгубили на изворној снази и новини; са научном фантастиком, међутим, то није случај, будући да се прво „право“ научнофантастично дело у Срба јавља на самим почецима светске историје жанра. Број SF аутора који су делатни пре наших писаца може се набројати на прсте једне руке – примера ради, Драгутин Ј. Илић објављује рад *После милијон година* 1889. године, две и по деценије

¹Израз "жанр" у овом се раду употребљава нетерминолошки, дакле не као ознака за најнижи степен у хијерархији књижевне генологије, литерарни облик сасвим специфичних и мање-више прецизно одређених формалних и садржинских одлика, већ пре за најшири скуп особина уметничке појаве која се приближава сложеним особинама (књижевног) рода.

након првих Вернових фантастичних путовања у свемир, дубину океана и средиште земље; са друге стране, и осам година пре него што ће Курт Ласвиц и Х. Џ. Велс и штампати романе *На две планете* односно *Рат светова*, по којима ће постати познати широм света.

На трагу наведених чињеница, ова студија невеликог обима настоји да у основним цртама укаже како на актуелност научнофантастичних остварења српских аутора – по садржини и по облику – у времену у коме су настала, на крају XIX и почетком XX века, тако и на њихову припадност дуговеким наднационалним традицијима, књижевним и културним појавама чији корени сежу у само праскозорје човечанства. Скретањем пажње на значења, сличности и везе које нису видљиве у први мах, из самога текста, читаоцу се пружа наговештај сложености и значаја радова овдашних научних фантаст(ичар)а за историју српске и европских књижевности. Тиме се, може бити, отвара и простор за превредновање досадашњег положаја наших SF писаца у њима.

ПРОУЧАВАЊЕ (ИСТОРИЈЕ; СРПСКЕ)
НАУЧНЕ ФАНТАСТИКЕ:
ПОЛИХИСТОРСКИ ЗАХТЕВИ?

Холанђанину и његовој екипи требало је три месеца да поново саставе Тарнера. Клонирали су квадратни метар његове коже и узгајили га на плочама колагена и полисахаридима хрскавице морског пса. Очи и гениталије купили су на слободном тржишту. Очи су биле зелене.

Највећи део та три месеца провео је у симстим конструктору идеализованог детињства у Новој Енглеској из претходног века, генерисаном у ROM-у. Холанђанинове посете биле су сиви предјутарњи снови, кошмари који би изbledели када би се кроз прозор његове собе на спрату осветлило небо. Касно ноћу, могао се осетити мирис љиљана. Читао је Конана Дојла на светлости сијалице од шездесет вати иза сенила од пергамент са мотивом бродова клипера. Мастурбирао је у мирису чистих памучних чаршава, замишљајући предводнице навијача. Холанђанин му је отворио мозак на потиљку и шетао се унутра постављајући питања, али би га ујутру мајка звала на пшеничне пахуљице, шунку и јаја, и кафу са млеком и шећером. Онда се једног јутра пробудио у непознатом кревету и Холанђанин је стајао поред прозора кроз који се просипало тропско зеленило и заслепљујућа светлост сунца.

„Можеш кући, Тарнере. Готови смо с тобом. Сад си к’о нов.“

Вилијем Гибсон, *Гроф Нула*

Уколико књижевни зналац са наших простора, који нема много искуства са научнофантастичним жанром, из било ког разлога буде принуђен да проучава

појаве из области SF¹ књижевности, поготово домаће, врло брзо ће постати свестан тежине задатка. Школска искуства помоћи ће му да, у тексту попут оног наведеног на почетку рада, уочи и опише проблеме и особине са којима би се сусрео и приликом проучавања било које књижевне појаве или жанра. Са друге стране, пред њим ће се нужно појавити низ суштинских питања која се приликом проучавања већине других књижевних појава сматрају решеним, односно сретно узимају здраво за готово, и на која не може да одговори уколико не прекорачи оквир наметнут књижевнотеоријским знањима, т.ј. строго – или пак уско – схваћеном науком о књижевности. Притом ће се одговори односити колико на проучавану SF појаву (која без њих једноставно неће бити разумљива), толико и на подразумевана знања односно методе саме науке о књижевности.

Ово пак значи да ће (домаћи) истраживач SF-а у многим питањима морати да крене од самог почетка. Пре свега, он ће се суочити са потребом да одреди шта представља суштину предмета који жели да изучава. Будући да му наша званична (универзитетска) наука о књижевности по том питању неће бити од претеране помоћи,² мораће да се истовремено упозна и са самом појавом и са теоријским рефлексима о њој.³ Он при-

¹ Као ознака за научну фантастику, у овом раду употребљава се међународна скраћеница SF – Science Fiction.

² То речито потврђују програми наставе књижевности, где научна фантастика не само да није заступљена него по правилу није ни поменута.

³ Страна литература о научној фантастици, практично на свим светским језицима, крајње је обимна, а стање на нашем подручју, иако само по себи не претерано задовољавајуће, у многоме је боље од стања у настави – захваљујући изузетној популарности жанра седамдесетих и осамдесетих година, уз велики број превода и домаћих издања објављен је и знатан број стручних чланака, студија, зборника радова па чак и једна двотомна ен-

том може покушати да избегне појмовно-терминолошку анализу феномена, полазећи од неке једноставне одреднице каква се може наћи нпр. у бољим речницима књижевних термина,⁴ на основу које ће се позивати на дела која су већ по традицији сврстана у жанр научне фантастике. Ипак, будући да су одреднице ове врсте често крајње уопштене, да обухватају сувише разнородних особина и појава да би биле прецизне, односно, како се у конкретном случају историје SF-а мишљења разилазе, није извесно да ли ће се као почеци жанра у разматрање узети двадесетовековни, деветнаестовековни, средњовековни или пак антички текстови,⁵ т.ј. која ће се дела од понуђених узети као „прави” представници жанра а која ће се пак одбацити као споредни или нерепрезентативни примерци. Стога је, и поред обраћања историји жанра, неизбежна и терминолошка и појмовна анализа израза „научна фантастика”, и то по оба дела синтагме.

Међутим, и сам назив појаве на нашем језику је варљив, будући да није у потпуности веран значењу изворне синтагме „Science Fiction”. Енглески термин

циклопедија. Пре свих, на плану превођења, популарисања и проучавања SF књижевности истичу се др Зоран Живковић и др Александар Б. Недељковић.

⁴ Нпр – књижевни жанр у коме су догађаји, смештени у будућност или у друге светове или у „паралелне” светове савремене нашем свету, мотивисани научним хипотезама, и третирани слободно и без предрасуда како би се створиле екстремне, парадоксалне и провокативне, или једноставно фантастичне ситуације. *LA NUOVA ENCICLOPEDIA della LETTERATURA GARZANTI*, Milano, 1987, стр. 333.

⁵ Неки аутори, попут Жака Садула, иако уочавају претече SF-а од антике до модерног доба, у обзир узимају само дела из нашег века. Види Жак Садул, *Историја научне фантастике, Андромеда*, Алманах научне фантастике Sf2, БИГЗ, Београд, 1977, стр. стр 315-345. и *Андромеда*, Алманах научне фантастике Sf3, БИГЗ, Београд, 1978, стр. 354-384.

„Fiction”, наиме, пре односи измишљене приповести уопште (које, додуше, обухватају и фантастичне приче у ужем смислу), односно на прозу, у опозицији са поезијом и драмом, док се за фантастику, као посебну (књижевну) појаву, употребљава термин „Fantasy”. Како било, имајући у виду проблем самог назива, истраживач ће морати да дефинише SF по питању односа према фантастици како би се избегло мешање са блиском, али ипак оделитом појавом фантастичне књижевности. У томе ће му, као „differentia specifica”, помоћи управо начелна усмереност SF-а према науци, и то пре свега егзактној, која своје резултате претвара у техничка достигнућа.⁶ Без сумње, упућеност овог жанра на научна знања је у неким случајевима толика да се може говорити о чињеници да „добра научна фантастика претпоставља научника широког образовања”.⁷ Са друге стра-

⁶ У истраживању књижевне фантастике, једне најсложенијих и најдуговечнијих појава са којом се истраживач уопште може сусрести, Цветан Тодоров покушава да управо на тој претпоставци одреди и њен научнофантастични аспект: „Инструментално чудесно довело нас је веома близу онога што се у Француској у XIX веку звало научно чудесно, а што данас зовемо science-fiction. Овде је натприродно рационално објашњено, али на основу закона које савремена наука не признаје. У доба фантастичне приповести, то су повести у којима се јавља магнетизам, који припада научном чудесном. Магнетизам »научно« објашњава натприродне догађаје, само што баш тај магнетизам припада натприродном. Такви су *Сабласна невеста* или *Магнетизер* Е. Т. А. Хофмана, *Истина о случају г. Валдемара* Е. А. Поа или *Лудак?* Ги де Мопасана. Садашња science-fiction, када не запада у алегорiju, подлеже истом механизму. То су приповедања у којима се, полазећи од ирационалних претпоставки, чињенице уланчавају савршено логично. Она, такође, имају структуру заплета, али различиту од оне у фантастичној причи (...).” Цветан Тодоров, *Увод у фантастичну књижевност*, Рад, Београд, 1987, стр. 61.

⁷ Жак Бержије, поговор „La guerre des mouches”, Paris, 1970, према Жан Гатењо, „Проблеми значења научне фантастике”, у: *Научна фантастика*, Зборник теоријских радова, ур. Зоран Живковић, Библиотека XX век, 23, БИГЗ, Београд, 1976,

не, међутим, значајан део веома вредних SF остварења занемарује технички аспект стварности, стављајући нагласак на друштвене науке (етнологију, социологију, лингвистику), и формира жанровску подврсту која се означава и као „социјална научна фантастика”.⁸

Упоредо са појмовно-терминолошким дефинисањем предмета проучавања, истраживач ће бити принуђен да се бави и ширим естетичким и аксиолошким питањима, будући да се SF жанр по правилу сврстава у популарну односно тривијалну књижевност и изједначава са шундом односно кичем. Истраживач SF-а биће, дакле, принуђен да у помоћ позове философски утемељену тео-

стр. 173-174. Иако се могу схватити као претеривање, оваква схватања нису без основа – А. Богданов, М. Миланковић, И. Асимов, А. Кларк само су нека од имена значајна како за историју научне фантастике тако и за науку у XX веку. Спрега је, међутим, двосмерна – не само што се писци SF-а по правилу служе научним сазнањима и достигнућима, често и оним која су још далеко од очију јавности, они истовремено својим идејама надахњују научнике. О томе опширније види Robert. W. Bly, *The Science in Science Fiction*, 83 SF Predictions That Became Scientific Reality, BenBella Books, Inc., Dallas, 2005, у којој се разматрају најважније научне идеје које воде порекло из научне фантастике.

⁸ Посебан проблем представља међужанровско укрштање и прожимање, при чему се нпр. „изворна” детективска радња у Диковом роману *Да ли андроиди сањају електричне овце?* развија у футуристичком антиутопијском контексту, вестерн фабула премешта у космос (*Планета за Тексашане* Бима Пајпера и Џона Мекгвајера), односно ствара свет у коме постојање бића из жанрова страве и ужаса, вампира, добија научно објашњење и занимљиве философске и друштвене импликације (*Ја сам легенда* Ричарда Метисона). Да ли ће се овакви хибриди разматрати као SF, као посебне појаве различите од „чистих” примера жанра, или ће се пак сасвим искључити из проучавања, у многоме зависи од схватања природе SF-а. Дарко Сувин, примера ради, често истиче мишљења различитих проучавалаца SF-а (Блиш, Нуделман) о структурној неспојивости научнофантастичне и детективске приче и лошим резултатима таквих хибрида. Види нпр. „Научна фантастика и новум”, *Књижевна смотра*, часопис за свјетску књижевност, XIV (1892), бр. 46, стр 21

рију уметности односно теорију (уметничке) вредности како би доказао да је његов предмет вредан проучавања, то јест да у историји књижевности избори место за поједина врхунска научнофантастична остварења.⁹

Осим расправе о вредностима, као састојак анализе мораће се појавити и конкретно културолошко-социолошко разматрање SF-а као жанра тривијалне литературе, чије законитости без сумње имају значајан удео у самом обликовању научнофантастичних остварења (притисак масовне публике, нужност брзог писања, који се читавају у схематизованом обликовању и доводе до великог броја површно писаних дела занемарљивог квалитета, значајан утицај који уредници часописа имају на коначни изглед објављених радова, итд.). Опет, сврставање у токове популарне шунд-односно кич-културе хипотеза која је важи практично само за SF-продукцију на западној хемисфери или, још уже, за америчко тржиште. Научна фантастика источних земаља – пре свега у доба Совјетског Савеза – настајала је у сасвим различитим условима, и по условима и по

⁹ По мишљењу Станислава Лема, једног од најзначајнијих писаца и теоретичара SF жанра свих времена, научнофантастична књижевност представља „сасвим посебан случај”, јер би требало да припада двома сферама културе, које су из основа различите и које се нигде не преплићу осим управо у њој. „Ове сфере ћемо назвати „доњим царством” – или царством тривијалне књижевности – и „горњим царством” – или царством књижевности „главнога тока”. У доње царство спадају криминалистички роман, роман о Дивљем Западу, псеудоисторијски роман, спортски роман и еротично-сентименталне приче о извесним срединама (о лекарима и болничаркама, о милионарима и сексепилним девојкама итд.). Желео бих да читаоца поштедим тачног описивања онога што подразумевам под „главним током”; довољно је, можда, да поменем неколико имена аутора који бораве на том Олимпу: Моравија, Кестлер, Џојс, Битор, Сартр, Грас, Мејлер, Борхес, Калвино, Маламуд, Сарот, Пенже, Грин итд.” Станислав Лем, Научна фантастика, у: *Научна фантастика*, Зборник теоријских радова, ур. Зоран Живковић, Библиотека XX век, 23, БИГЗ, Београд, 1976, стр. 20.

дометима, и по угледу који аутори научне фантастике уживају, далеко је ближа „озбиљној” књижевности. Са друге стране, југословенски/српски SF сасвим је оделита појава, будући да за њега не важи нити један од ових принципа.¹⁰

Такође, у „спољашњој” анализи феномена истраживач ће открити да се феномен научне фантастике не ограничава само на књижевност већ обухвата и друге (уметничке) медије – ако своју праву афирмацију доживљава у литератури, SF се у овом веку нарочито успешно остварује кроз медије радија, филма и стрипа.¹¹ Притом се одређени мотиви, теме, јунаци или сижеи не само „механички” селе из једног медија у други већ са собом носе понешто и од обликовних законитости уметности у којој настали, па тиме врше и дубље структурне утицаје.¹²

¹⁰ Домаћи SF писци спадају у маргиналну поткултурну групу која практично нема ни масовне публике ни финансијске мотивације за стварање а немоли литерарног угледа. Стога се умногоме могу одредити пре у терминима секте него уобичајене појаве из књижевног живота.

¹¹ Радио-адаптација романа *Рат светова* Х.Ц. Велса пример је за фиктивну репортажу која је изазвала вероватно највећу панику међу америчким слушаоцима од изума овог медија. По овом роману, као и по мноштву других Велсових остварења, снимљено је више филмова.

¹² Обично се књижевни односно стрип-мотиви селе на филм, но има и другачијих случајева – једно од најпопуларнијих научно-фантастичних дела свих времена, Кларкова 2001: Одисеја у свемиру пружа могућност да се истражује и обрнути случај – утицај законитости филмске уметности на књижевно обликовање, будући да је најпре писано као филмски сценарио (условљено, дакле, потребама кинематографске нарације) па тек касније преточено у роман. Са друге стране, чувени *Автостоперски водич кроз Галаксију* Дагласа Адамса настао је из радио-серијала 1978-1980, а након објављивања у романескном облику 1979-1984, преточен је и у компјутерску игру, телевизијску серију и играни филм. Када је пак реч о ликовима, један од примера за преношење јунака из филма у књижевност јесте пилот Хан Соло, из популарне Лукасове филмске трилогије *Звездани ратови*,

Истраживач ће стога морати да познаје поетичке законе већег броја савремених медија како би изучио њихову међузависност и дејство на књижевно обликовање.

Када, коначно, доспе до свог ужег предмета, књижевног дела научне фантастике, истраживач ће се наћи пред новим методолошким захтевима, које ће пред њега поставити унутрашња својства жанра. Као, уосталом, и сваки уметнички свет, и свет SF-а увек подразумева моделовање „од почетка (из основа)” – било да се радња одиграва у камерној атмосфери са малим бројем ликова било да се пак преноси са на крај свемира, у игри су увек све карактеристике тога света, видљиве или претпостављене. Како се збивања неретко одигравају у универзуму са законима коренито другачијим од оних које ми познајемо или признајемо, додатну тешкоћу у обликовању SF-стварности чини императив доследног поштовања принципа који леже у његовом темељу – без обзира колико су они блиски нашем свакодневном искуству.¹³ Овакво одређење нужно ће призвати и поетичка разматрања аристотеловске врсте о вероватном и нужном – уколико се, наиме, моделовање света не развија у складу са самосвојном логиком, SF-дело ће одмах изгубити сваку црту убедљивости; са

који је послужио као окосница неколико романа Брајана Дејлија (*Хан Соло на Крају звезда*, 1979, *Освета Хана Сола*, 1979, *Хан Соло и изгубљено завештање*, 1980).

¹³ Цветан Тодоров сматра да се најбољи текстови научне фантастике организују тако да читалац од почетне зачуђености натприродним догађајима на крају схвата колико су они блиски уобичајеном животу: „Подаци дати у почетку су натприродни: роботи, ванземаљци, међупланетарни оквир приповести. Кретање приповести тече у таквом правцу да нас приморава да видимо колико су нам ти на изглед чудесни догађаји у ствари блиски, колико су присутни у нашем животу. (...). Овде читалац пролази кроз процес прилагођавања: најпре се нађе пред натприродном чињеницом, да би на крају признао њену „природност”.” Ц. Тодоров, *Увод у фантастичну књижевност*, стр. 175-176.

друге стране, сасвим доследно обликован научнофантастични универзум само је претпоставка, али не и гаранција, успелог уметничког остварења.¹⁴

Нарушене законе природног света мора пратити и коренито промењени статус приповедања. Уколико је могуће моделовати просторно-временски континуум који је стран нашем искуству, или пак правити скокове кроз простор и време на начин који није својствен уобичајеном поимању путовања (времеплов), умногостручити јунака репликовањем или довођењем истог јунака из различитих временских координата у исту временску раван, или пак замислити лик чија се свест не може обухватити „нормалним” психолошким знањем (двополна, колективна, делимично, или, коначно, потпуно нељудска свест), разуме се да ће и дубље проблематизовање наратологије морати да се нађе на репертоару истраживача SF књижевности, уколико жели да адекватно обухвати све приповедне особине и новине.

Без обзира што је реч о потцењеној појави ван главног тока културе и књижевности, обим и разноврсност знања која улазе у неопходну спрему истраживача SF-а ни у ком случају није занемарљив. Са друге стране, међутим, одређена подручја знања можда му неће бити толико потребна – попут версологије, на пример, с обзиром на то да се научнофантастична књижевност остварује преваходно у прози, а сразмерно ређе у другим родовима.¹⁵ Са друге стране, међутим,

¹⁴ Мада се у литератури срећу вредносна колебања између поштовања жанровских закона и уметничке вредности, попут оцене да је дело успело као научна фантастика, али без значајније књижевне вредности. Са друге пак стране, у проучавању „озбиљне” књижевности, незамисливо је изјавити да је нпр. песма успела као сонет, али да нема велику књижевну вредност.

¹⁵ Ово пре свега важи за домаћу SF сцену – упореди нпр. поезију у зборницима Андромеда 1-3, у којима је објављено двадесетак домаћих и страних научнофантастичних (или „науч-

то аутоматски не значи да је у SF књижевности језичка компонента сасвим прозирна: у устројству научнофантастичног света језик може добити не само комуникациону (језици непознатих галаксија-цивилизација) већ и чисто космотворачку улогу („на почетку беше реч“) у којој се одиграва конкретизација метафоре да језик гради свет (књижевног дела).

Појмовно-методолошка разматрања односа жанра и науке, која су довела до унеколико претеране тврдње о SF-писцу као научнику широког образовања, сада се, међутим, појављују и на другом крају комуникационог ланца – као интерпретативна нужност. При разматрању особина света обликованог у оквиру SF-а, како би могао да компетентно суди о могућности и вероватноћи његовог устројства, истраживач ће, наиме, морати да располаже најширим знањима из космологије, астрономије, физике и астрофизике, биологије, генетике и психологије, макар она била и на нивоу часописне информације. Пример за то јесу и SF остварења последње генерације која су заснована на (стварним и претпостављеним) достигнућима компјутерске технологије и практично неразумљива без познавања основних информатичких појмова.¹⁶

нофантастичних,) песама и једна SF драма – односно важи за SF продукцију пре краја XX столећа. У последњих четврт века број песника научне фантастике у непрестаном је порасту, и укључује и неке од најистакнутијих приповедних припадника жанра (И. Асимов, Б. В. Олдис, У. К. Ле Гвин, Р. Бредбери, Џ. Халдеман, Т. М. Диш, итд). По угледу на одговарајуће прозне награде, установљена су годишња признања за SF поезију, и направљене су – поводом њих, и засебно – и бројне антологије SF песништва.

¹⁶ Тешко је, наиме, замислити да би књижевни зналац који осећа нелагодност од саме помисли да упали рачунар могао да ауторитативно тумачи дела једног од последњих SF-усмерења, киберпанка, у којима, између осталог, важну улогу игра и компјутерски створена виртуелна реалност – „киберпростор“. Бра-

Потом ће се истраживач SF-а нужно бавити и једним рецепцијским проблемом који није својствен већини других књижевних жанрова. Научна фантастика, наиме, за предмет обликовања има оно што није али ипак може бити, а понекад и буде – постоји много случајева да се конкретна научна достигнућа поуздано предвиђају у делима научне фантастике. Са друге пак стране, дело у једном тренутку – на пример деветнаестом веку – са темом путовања на друга небеска тела – нпр. Месец – има све одлике научне фантастике, но поставља се питање колико измењена рецепцијска ситуација са краја XX века – у коме путовање на Месец није баш свакодневна, али у сваком случају више није ни претерано сензационална појава– утиче на његово потоње тумачење као део SF-а. Такође, да ли је савремени роман са овом темом научнофантастични или роман са реалистичком тематиком?

У настојању да разграничи област свог проучавања, истраживач ће потом морати да се обрати и истори-

јан Мекхејл дефинише киберпростор као „уметнути” свет који „ментално доживљавају компјутерски оператери чији су нервни системи у директној вези („интерфејсу”) с компјутерским системом.” Киберпростор који се још зове и „матрица”, јесте „тродимензионална мрежа („тродимензионална шаховска табла, бескрајна и потпуно прозирна”; Гибсон, Хром који гори, стр. 168) у којој се концентрација података (ускладиштених од стране корпорација, владиних агентура, војске и др.) представља помоћу геометријских облика кодираних у боји: „степенаста скерлетна пирамида надлештва за фисију источне обале гори иза зелених коцака Мицубиши банке у Америци, а високо и јако далеко... налазе се спирална оружја војних система” (Гибсон, Неуромансер, стр. 52). Код корисника ових система ствара се илузија да се крећу међу овим приказима као кроз неки предео, али предео који је потпуно менталан и виртуелан. Матрица је „консензуална халуцинација”, то јест исти онај халуцинаторни предео који доживи свако ко се „убаци” у било који терминал ових система.” Брајан Мекхејл, „Ка поетици киберпанка”, *Транскаталог*, бр.4, јесен 1996, стр. 13.

ји идеја – да смести дела научне фантастике у одређену мисаону традицију, чак и ако негира постојање „праве” SF литературе пре краја другог миленијума. Како научна фантастика, обликујући временски-просторно удаљену цивилизацију, често – и то веома критички – зна да говори заправо о овој овде, међу претходницима жанра тако ће се, вероватно пре свих других, указати искуство утопијског промишљања, које колико припада књижевности толико, можда још и више, и философији.

Управо утопија, као врста философско-књижевног огледа на тему идеалног друштвеног уређења, од својих прапочетака садржи заматак онога што ће се касније развити као један од најпопуларнијих поджанрова модерног приповедања. Будући да је идеално друштво оствариво искључиво у далекој прошлости или будућности, односно негде далеко, на крају света, а обично и изразито напредно у науци и технологији, SF по многим својим особинама представља логичан продужетак утопијског мишљења, исто као што и утопија представља један од природних аспеката научне фантастике.¹⁷ Посебне случајеве ове врсте чини пак повезивање утопијских размишљања и стварних или претпо-

¹⁷ У складу са тим, одређени теоретичари упућују на утопијску суштину устројства СФ света, попут уверења Марка Анженоа да „знанствена фантастика функционира по својим семантичким аксиомима као парадигматска ‘приказа’, која одвлачи пажњу читаоца од синтагматске структуре текста на варку која је важан елемент у читалачком ужитку. У том погледу ЗФ је утопија (не-мјесто) и по својем идеолошком утјецају и по начину дешифрирања: као и у утопији, читалац се преноси из *locus* или мјеста – постојеће синтагматске секвенције – *non-locus*, то јест, не-мјесто, у парадигматску ‘фатаморгану’ која, претпоставља се, управља поруком., Marc Angenot, „Odsutna paradigma: uvod u semiotiku znanstvene fantastike”, *Književna smotra*, *Časopis za svjetsku književnost*, Годиште XIV (1982), број 46, стр. 8-9.

стављених историјских догађаја и кретања, садржано у спекулацијама на тему алтернативне историје.¹⁸

Критичко сагледавање актуелног друштвеног поретка у светлу неког потенцијалног социјалног модела, праћено је низом других особина – маштовитим сижеом, углавном акционог типа, богатим изузетним ситуацијама у којима се неретко јављају и суштинска филозофска питања. Уколико је човечанство нпр. на прагу сусрета са ванземаљским цивилизацијама; открића непознатог света; искушавања неког фундаментално новог научног открића, или пак трпи последице планетарне катастрофе, злоупотребе науке, итд, разумљиво је да таква ситуација покреће мноштво темељних питања која престају да буду важна само за појединца и постају дословно универзална и егзистенцијална.

Овим својим особинама SF призива још једну дуговечну традицију – наслеђе менипске сатире, односно раблеовско-свифтовско-џојсовске линије жанрова озбиљно-смешног.¹⁹ Сежући, као и утопијска традиција, у далеку прошлост, менипска књижевност тежи приказивању изузетних ситуација не ради њих самих већ ради стварања погодног окружења за тражење, провоцирање и проверавање истине, током чега се уводе фундаментални филозофски проблеми (жанр „конач-

¹⁸ Тако се нпр. романескни свет у делу Филипа К. Дика *Човек у високом дворцу* (као и у већем броју сродних романа) свет гради на премиси да су Силе осовине добиле Други светски рат.

¹⁹ Зачетник те традиције, и често у литератури први претеча научнофантастичне књижевности, јесте Лукијан из Самосате са Икароменипом односно Истинитим причама (Лукијан се често разматра и као пуноправни СФ аутор – упореди нпр. текст S.C. Fredericksa *Lucian's True History as SF*, у: *SF Studies*, # 8 = Volume 3, Part 1 = March 1976, односно скорију студију Aristoula Georgiadou, David H. Larmour *Lucian's Science Fiction Novel True Histories*, Brill Academic Publishers, 1998, у којој се може наћи и детаљније образложење због чега се *Истините приче* без ограде одређују као научнофантастични роман).

них питања”). Притом су у менипској књижевности готово обавезно заступљена временско-просторна путовања која обухватају практично све аспекте које машта може да понуди; тако философски универзализам често узрокује тропланску конструкцију – радња и дијалогска суочавања преносе се са земље на небо и у подземни свет (дијалог „на прагу” – испред врата раја, приказивање пакла, итд).²⁰

Менипеја је, даље, карактерисана органским спојем слободне фантастике, симболике, и, понекад, мистичко-религиозног елемента са екстремним и grubим натурализмом друштвеног подземља; експерименталном фантастиком, комбинованом са необичним тачка-

²⁰ Види опширније М. Бахтин, *Проблеми поетике Достојевског*, Београд, 1967, стр. 177. Добар пример за дијалог на прагу у научној фантастици среће се у краткој причи Роберта Шеклија „Питај шта ти драго”, *Андромеда*, Алманах научне фантастике Сф1, БИГЗ, Београд, 1976, стр. 196-203:

„Осамнаест створова дошло је Одговарачу; нису корачали, нити су летели, него су се једноставно појавили. Подрхтавајући на хладном блеску звезда, зурили су у масивност Одговарача.

– Ако не постоји раздаљина – рече један – како онда ствари могу да буду на другим местима?

Одговарач је знао шта је то раздаљина, и шта су то места. Али није могао да одговори на питање. Постојала је раздаљина, али не онако како су је та створења видела. А постојала су и места, али на друкчији начин од онога који су створења очекивала.

– Престилизујте питање – рече Одговарач, пун наде.

– Зашто смо кратки овде, а дуги тамо негде? – упита један.

– Зашто смо дебели тамо негде, а кратки овде? Зашто су звезде хладне?

Одговарач је знао све ствари. Знао је зашто су звезде хладне, али није могао да то објасни у терминима звезда или хладноће.

– Зашто постоји правило осамнаест? – упита други.

– Зашто, када се састану осамнаест, још један буде произведен?

Али, наравно, одговор је био део другог, већег питања, које није било постављено.

Још један је био произведен правилом осамнаест, и деветнаест створења ишчезоше.”

ма гледишта; приказивањем ексцесних, ненормалних морално-психичких човекових стања (лудило, раздвајање личности, необуздано маштање, необични снови, неконтролисане страсти, самоубиства...); нарушавањем друштвених и говорних конвенција – кроз сцене скандала, ексцентричног понашања, неумесне говоре и испаде; оштрим контрастима и оксиморонским спојевима, наглим прелазима и променама – смењивањем узвишеног и приземног, узлета и падова, неочекиваним зближавањем удаљеног и раздвојеног; на крају, и елементима социјалне утопије, често повезаним са актуелним журналистичким, публицистичким или фељтонистичким тоном, који од ње чини својеврстан „пишчев дневник” у коме се реагује на општи дух и тенденције времена у коме писац живи. Такође, менипска сатира одликује се још и појачаним присуством (мада неједнако заступљеним) елемената комичног, чисте комике па све до пародије и самопародије и сатирично усмереног смеха.

Изложени мотивски комплекси менипске сатире, блиски темама SF књижевности, нашли су своју природну средину у SF жанру. То се може јасно уочити већ и на основу разматрања наслова научнофантастичних романа (нпр. *Аутостонерски водич кроз Галаксију*),²¹

²¹Адамсови романи из ове серије један су од најбољих примера пародирања SF клишеа и стереотипова. Ево, нпр. чувеног одломка о Погону Бесконачне Невероватноће: „Погон Бесконачне Невероватноће представља дивну, савремену методу прелажења огромних међузвезданих растојања за пуки нулти део секунде, без све оне мучне петљавине око хиперсвемира. Откривен је срећном случајношћу, а потом га је владина истраживачка група на Дамограну развила у погонски облик којим се може управљати.

Ово је, укратко, прича о том открићу.

Начело генерисања малих износа коначне невероватноће једноставним спајањем логичких кола Бамблвини 57 субмезонског мозга за плотер атомских вектора урођен у средину

Да ли андроиди сањају електричне овце? Десет година до судњег дана, Не-човек и друге новеле, Ја, робот, Када се светови сударе, Ратови буба, Поглед уназад: 2000-1887, Утов дневник, Човек-амфибија, Подводни земљорадници, Револуција: прича о блиској будућности у Енглеској, Последња жена, Невидљиви човек, Алуминијумски човек, Екстра човек, Ускрснули човек, Човек који се истопио, Атоми и зло, Са других светова: огледи и приче, Судњи час, Господар простора и времена, Пикник на Рају).

која је снажан произвођач Брауновог кретања (на пример, лепа, велика шоља врелог чаја) било је, разуме се, добро познато – такви генератори често су коришћени за пробијање леда на журкама изазивањем истовременог скока свих молекула доњег рубља домаћице за једну стопу улево, у складу с теоријом неодређености.

Многи цењени физичари говорили су да то не могу да поднесу – једним делом зато што је реч била о омаловажавању науке, али углавном због тога што их нису позивали на такве журке.

Друга ствар коју нису могли да поднесу био је вечити неуспех у покушајима да начине машину која би могла да генерише поље бесконачне невероватноће, неопходно да би се свемирски бродови пребацивали преко несхватљивих растојања међу најдаљим звездама, и на крају су намргођено обзнанили да је таква машина дословце немогућа. А онда је неки студент, кога су оставили да почисти лабораторију после неке изузетно неуспеле журке, почео овако да резонује:

Уколико је, помислио је он, таква машина практично неостварљива, онда њено постојање мора имати коначну невероватноћу. Значи, да би се направила, треба само прецизно израчунати колико је невероватна, убацити тај број у генератор коначне невероватноће, додати шољицу врелог чаја... и укључити га!

То је и учинио и с приличним запрепашћењем схватио да је успео да доврши дугу потрагу за златним генератором бесконачне невероватноће. Још више га је запрепастило када га је, после уручивања награде Галактичког института за изузетну бистрину, линчовала разуларена гомила цењених физичара који су коначно схватили да више од свега мрзе паметњаковиће.” Даглас Адамс, *Аутостоперски водич кроз галаксију*, Поларис, Београд, 1996, стр. 48.

Бројним и сложеним методолошким претпоставкама проучавања научне фантастике придружује се и додатни низ питања повезан са разматрањем домаће SF књижевности. Потребно је пре свега, одредити место и улогу SF-писаца у историји (новије) српске књижевности или пак – ако се у одређеном броју успешних домаћих научнофантастичних дела име аутора може заменити измишљеним страним именом а да се притом не промени ни смисао ни рецепција дела²² – разрешити дилему да ли је оваква врста писања уопште укључена у контекст српске књижевности. Са друге стране, постоје и настојања да се законитости жанра примене на нашу културну и књижевну традицију (пре свега на митско-фолклорно наслеђе), што доводи до уметнички веома занимљивих покушаја. У сваком случају, сама чињеница да се постојање модерних SF покушаја у нашој књижевности може уочити крајем XIX и почетком XX века,²³ говори о томе да српска научна фантастика није појава краткога даха и да, без обзира на готово систематско занемаривање од стране књижевних историчара,²⁴ или можда управо због тога, заслужује озбиљно и обухватно истраживање.

²² Као што је био и конкретан случај приликом објављивања домаћих аутора у научнофантастичној рото-едицији новосадског 'Дневника'.

²³ Прва SF драма код нас и у свету – *После Милијон година* Драгутина Ј. Илића, појавила се 1889. године. Први српски SF роман *Једна угашена звезда* Лазара Комарчића објављен је 1902. године, а *Кант нашег доба*, прва проза са елементима SF-а од истог аутора, 1893.

²⁴ Када је реч управо о Комарчићу, иако га и Јован Скерлић и Јован Деретић у својим историјама српске књижевности помињу, они потпуно занемарују научнофантастични аспект његовог стваралаштва.

РАЂАЊЕ (СРПСКЕ)
НАУЧНО-ФАНТАСТИЧНЕ КЊИЖЕВНОСТИ:
ТРАДИЦИЈЕ, КОНТЕКСТИ, ОСОБЕНОСТИ

Ја сам каткад, на крилима своје уобразиље, предузимао далека путовања у бескрајну васиону или у древно прошлост да бих својим рођеним очима сагледао изблиза оно што је наука опазила издалека. Вративши се са таквог пута, изгледала ми је моја изба тесна и мемљива, списи пожутели, књиге умољчане.

Милутин Миланковић,
Кроз васиону и векове

Проучавање драме *После Милијон година* Драгутина Ј. Илића, као и романа *Једна угашена звезда* Лазара Комарчића, пружа ретку прилику да се, на самом извору, посматра настајање нове књижевне врсте у српској књижевности. Појавом ових дела (1889, односно 1902. године), наиме, SF жанр је на велика врата ушао у нашу културну средину, и то у тренутку када у светским оквирима практично још није дошао до самоодређења.¹ Стопама Илића и Комарчића наставио је, две и

¹ Научна фантастика се, као самосвесни књижевни жанр, односно као посебна (под)културна појава са јасно одређеним друштвеним обрисима, јавља двадесетих година прошлог века, напоредо са настанком америчког часописа *Amazing stories*. За разлику од пручавалаца који годину 1926. узимају за годину настанка научне фантастике, постоје и одређења која историју рода померају дубоко у античко доба. Види нпр. Дарко Сувин, *Од Лукијана до Луњика*, Епоха, Загреб, 1965. Како било, треба имати на уму чињеницу да се *Времплов* Х.Ц. Велса, научно-фантастич-

по деценије доцније, и Милутин Миланковић, један од највећих наших научника, пишући 1928. године *Кроз васиону и векове*, дело сложене жанровске структуре са значајним примесима научне фантастике.

Илић и Комарчић, макар као новатори једног жанра у домаћој књижевности, нису, међутим, наишли на благонаклоност критичара а пре свега историчара. Илићева књижевна судбина, сажета речима које је Богдан Поповић написао поводом Скерлићевог критичког рада,² као да на најбољи могући начин одсликава судбину наших писаца везаних за научну фантастику – готово потпуно занемаривање и изостављање из битних, односно „званичних”, књижевно-историјских синтеза. Сличан је случај и са Комарчићем, па и са већином других сродних аутора. Без обзира на чињеницу да су се наши писци огласили SF делима у самом зачетку модерне историје жанра, односно да се на њиховом трагу, у другој половини прошлог века, развила снажна (пара)књижевна, поткултурна, сцена, и настала бројна читалачка публика, књижевни историчари и критичари који припадају „главном” културном току, Скерлић и други после њега, по правилу су се оглушавали и о SF ауторе и о само постојање домаће научно-фантастичне књижевности.³

ни роман који има додирних тачака са *После милијон година*, појављује тек неколико година након Илићевог остварења.

² Говорећи о оправданости изостављања писаца за које се није нашло места у Скерлићевој *Историји српске књижевности*, Поповић тако пише: „Један једини мени познат изузетак, који се, држим, не може оправдати, чини Драгутин Илић, песник, приповедач, драмски писац, и критичар. По положају који је у своје доба имао у нашој књижевности, он заслужује да уђе у њену историју.” Богдан Поповић, „Јован Скерлић као књижевни критичар” СКГ, НС, књ. I бр. 1, 1. септембар 1920, стр. 28.

³ Ово важи и за Миланковића, чији се књижевни рад нити једном речју не помиње нпр. у *Историји књижевности* Јована Деретића.

Далеко од тога, међутим, да се стваралаштво Д. Ј. Илића и Л. Комарчића може изједначити са научном фантастиком, па ни шире схваћеном фантастичном књижевношћу – реч је пре свега о разноврсним писцима, при чему се у Илићевом делу, заправо, тешко може пронаћи књижевни род или врста у којој се није окушао,⁴ док се пак Комарчићев превасходно рад одликује мешавином романтичарских и реалистичких књижевних црта, заједно са утицајем Видаковића и француске књижевности.⁵ Управо се из тог разлога и не може лако подвести ни под једну обухватну категорију.

Испитивање Илићевог и Комарчићевог опуса показује тако да драма *После милијон година*, односно роман *Једна угашена звезда* означавају пре изузетак него правило;⁶ такође, ова дела представљају оделиту поја-

⁴ Илић се огледао „у свим врстама: трагедији и комедији, лирској и епској поезији, књижевној критици и есејистици, историјској и мемоарској прози; Јован Деретић, *Историја српске књижевности*, Нолит, Београд, 1983, стр. 404. По Деретићевим речима, иако је Илић по многим својим особинама „традиционалиста, изданак позне романтике, епигон”, он у неким остварењима делује као „самосвојна појава, понекад скоро као новатор који смело улази у светове до тада скоро непознате нашој књижевности.” *Исто*, стр. 405. У том погледу, као изразито оригинални по замисли, Деретић издваја трагикомедију *После милијон година*.

⁵ Види текст Слободана Вујачића „Лазар Комарчић у Црној Гори”, у: *Лазар Комарчић у свом и нашем времену*, Библиотека лирских вечери поезије, Прибој на Лиму, 1986, стр. 59-63, у коме аутор скреће пажњу на часопис „Записи” и прилоге Милана Вукићевића у њему, посвећене развићу српског романа, посебно Лазару Комарчићу.

⁶ Примера ради, иако сматра да је *После милијон година* својеврстан израз исте идеалистичке поетике, Марта Фрајнд такође вели и да ова трагикомедија заузима „посебно место у Драгутиновом целокупном делу”, будући да је „писана у прози, по стилу и језику сасвим удаљена од *Прибислава* и *Божане*, и већине других Илићевих драма, а по свом космополитском, општељудском садржају далеко и од националне или словенске тематике

ву у историји српске књижевности као, може се слободно рећи, и сразмерно ретку појаву ван ње. Илићев спис, практично, спада међу прва (права) научно-фантастична остварења у историји светске литературе, а свакако је први, и један од изузетно ретких, списа SF-а драмскога рода уопште; Комарчићев роман чини део нарочите групе књижевних радова која спајају мотиве фантастичног (космичког) путовања са излагањем идеја о настанку и устројству свемира те мотивима сусрета са неземаљским цивилизацијама.

Са друге стране, колико год се чинила самосвојна, дела пионира српске научнофантастичне књижевности садрже бројне особине које их доводе у везу са дуговечним традицијама присутним и у историји европске и, у мањој мери, у историји наше књижевности. Тако се показује да је за опис и анализу темељних поставки Илићевог и Комарчићевог књижевног света од нарочитог значаја дуги низ књижевних остварења усмерених ка утопијском обликовању стварности, укорененом у митско-фолклорном предању и религијском доживљају света, пре свега у представама острва блажених/мртвих, раја, обећане земље а у модерним временима допуњеном актуелним философско-научно-технолошким разматрањима. Основне претпоставке за разумевање темељних поставки SF остварења наших писаца леже у временско-просторним својствима мотивског комплекса утопије, начину доспевања до ње,

Илићевог стваралаштва”. Марта Фрајнд, „Драгутин Илић или драма између историје и фантастике”, у: Драгутин Илић, *Изабране драме*, Нолит, Београд, 1987, стр. 20. Заједничка црта Комарчићевих радова је пре свега изразита „загледаност у небо”, опседнутост свемирским просторствима и „животом” васионе; опет, Комарчићева прозна остварења добијају крајње различите облике, од реалистичког приказивања народног живота, преко историјског „романа тајне” све до (научне) фантастике.

особитости њених становника, скупу идеја на којима почива њено устројство као и у степену њеног научно-техничког развика. Тема утопије стога подразумева и цео сплет сродних али не и истоветних тема и мотива, као што су фантастично путовање, упознавање са космичким поретком и излагање знања о њему, сусрет са туђим, не-људским и ванземаљским појавама, створењима и цивилизацијама, итд.⁷

Када је, најпре, реч о месту утопије, идеални свет, или пак друштво, не припада нашем простору и времену (Морова неогрчка кованица „у-топија” означава „не-место,⁸), и налази се изван граница познате стварности, односно померен је у далеку прошлост или будућност. Представе Елисијума, златног доба код Хесиода и Хомера, идеја јудео-хришћанског раја, Атлантида или „права земља” из Платонових дијалога *Критије*, *Тимаја* и *Федона*, по правилу се налазе негде у океану или на небу, и датиране су или пре почетка историјског времена или после његовог краја. У складу са тим, и

⁷ Научна фантастика је „истовремено шира од утопије али од ње у најмању руку једним делом и води порекло; ако није ћерка онда је макар сестричина утопије – сестричина која се обично стиди породичног наслеђа али не може да побегне од своје генетичке судбине. Без обзира на све њене пустоловине, романсе, популаризације и чудесности, SF се коначно може писати само између утопијског и антиутопијског хоризонта.” Darko Suvin, *Metamorphosis of Science Fiction*, стр. 61-62, у: Patrick Parrinder, *Science Fiction, Its Criticism and Teachings*, Methuen, New York and London, 1980, стр. 77.

⁸ „Заборавили смо да питамо, а он је заборавио да нам каже, где се Утопија заправо може наћи у Новоме Свету. Био бих спреман на значајан трошак да исправим ову омашку. Пре свега, помало сам и посрамљен што не знам чак ни име океана у коме се налази ово острво о коме сам толико писао, и потом, у Енглеској има много људи који очајнички желе да отплове за Утопију.” Thomas Morus, *Utopia*. David Wootton, ed., (Indianapolis: Hackett Publishing, 1999) 54, *Questia*, 6 May 2006, <http://www.questia.com/PM.qst?a=o&d=24133527>.

долазак до утопије везан је за особено **путовање** кроз простор и време, обично фантастичне врсте; често се и пука жеља за авантуром, чак и пуки стицај околности,⁹ окончава доспевањем до бољег, или пак само другачијег, места, без обзира да ли путници крећу уобичајеним (брод, балон, летећа машина) или пак мање обичним (крила, птице, циновска опруга, топ, времеплов) превозним средствима. У Лукијановој *Истинитој причи* морепловци захваћени олујом бивају бачени увис стотинама километара и претворени у ваздухопловце, да би, након осам дана зрачне пловидбе доспели до земље у ваздуху, „налик на сјајно острво” – до Месеца.¹⁰ Ту се не заустављају, већ настављају даље, претварајући

⁹ Најстарија забележена утопија медитеранског културног круга, египатска прича „Бродоломник” са почетка II миленијума пре нове ере, приповеда о морнару који након потонућа лађе на којој је пловио доспева до рајског полу-митског острва Пунт, негде у Црвеном мору, настањеног светим змијама које говоре. Мотив (фантастичног; нехотичног) путовања, као и слика другачије, туђ(инск)е друштвене организације, присутни су тако од самих почетака утопијског жанра. *Приче из старог Египта*, СКЗ, Београд, 1997, стр. 21; *The Faber Book of Utopias*, edited by John Carey, Faber & Faber, 1999, стр. 18.

¹⁰ Месец спада у најомиљеније дестинације фантастичних путовања утопијског/рано научнофантастичног карактера. Уз Лукијана, један од првих месечевих похода предузима Плутарх у дијалогу *О лицу на Месечевој површини*, који нема облик класичне космичке пустиловине већ је превасходно посвећен опису земљиног свемирског пратиоца, његовом изгледу и особинама. Плутарх, између осталог, разматра разлоге за и против живота на Месецу, и закључује да је вероватноћа постојања живих бића на њему иста као вероватноћа постојања и живота у океану. Даље се разговара о Оигигији, острву у Океану, и алегоријском опису стања душа после смрти, која прераста у причу о космичком путовању душа између Земље и Месеца. Када доспеју на Месец неке одлазе на Јелисејска поља, друге допадају удолина и великих дубина. Месец је настањен демонима, који се понекад спусте до земље, где су задужени за пророчанства. И душе насилне природе понекад бивају прогнане са Месеца на Земљу, где остају све док се не прочисте, итд. О путовањима на Месец

путовање до земљиног сателита у истинско космичко путовање.¹¹

Будући да потрагу у спољашњем свету увек прате и унутарња, духовна и душевна кретања, посебна врста путовања, такође кроз традицију присутна од античких дана, одвија се у сну или у необичним психолошким стањима, када се путник налази у екстази, делиријуму, или је на самрти. Као и спољашња, и **унутрашња** се **авантура** често одвија широким астралним просторствима, те излети ове врсте садрже и подробно разрађену астрономску страну. На описани начин у Платоновој *Држави* догађа се путовање Ера, сина Арменијевог коме се, у стању између живота и смрти, показује устројство свемира. Мит из *Федона* такође садржи елементе космолошког открочења: Сократ пред испијање отрова саговорницима открива изглед „праве земље”, смештене „испод неба”, искићене „красотама, и још златом и сребром, и другим опет сличним стварима”, као и устројство Хада и судбину душа после смрти. Традицију платонистичког мотива сновиђењског открочења, наставиће Цицеронов *Somnium Scipionis* (*Скипионов сан*), који ће имати значајан утицај у средњовековној и савременој књижевности. Уместо „правог” свемирског путовања рад садржи астрономски преглед: Скипиону се у сну јавља визија која почиње са Картагином а завршава се увидом у устројство свемира, описом „Млечног Круга” са звездама већим него што се икада и могло замислити, и невидљивим са Земље која сада изгледа као безначајна тачкица у огромном пространству.

од Лукијана до раног XIX века види Marjorie Hope Nicolson *Voyages to the moon*. Macmillan Co., New York, 1948.

¹¹ Ако се у наведеном дијалогу подухват догађа се пуким случајем, пут на Месец у *Икароменипу*, производ је планског настојања, и као такав има далеко већи утицај на будуће радове ове врсте.

Оваква врста писања подразумева и одређени **профил писца**, који, поред неоспорне књижевне вештине мора да поседује и аутентична знања строге и систематске природе. Примера ради, први ренесансни аутор који је предузео замашан космички пут био је Жак Пелтје ди Ман (1517-1582), физичар, математичар, астролог и песник. Пелтјеово космичко путовање садржано је у његовој песничкој збирци *Љубав над љубавима* (*L'Amour des amours*) из 1555. Првих 69 сонета не разликује се од уобичајене петраркистичке поезије из овог раздобља француског песништва. Други део, међутим, представља новост – ди Ман, у традицији Лукреција, Вергилија, и Дантеа, слави уздизање од љубави према жени ка љубави према неком узвишенијем и вреднијем предмету обожавања, самом знању, и то једној од његових најтежих и најплеменитијих грана – учењу о вишим небеским Сферама. Шеснаест састава посвећено је лету са Земље са дамом која надањује песника и коју жели да освоји, преобраћају у потеру за знањем, и коначно првим поузданим подацима у вези са месечевим и планетарним подручјима. Песникова сапутница открива своје намере и идентитет на Парнасу, где га предаје сопственој заштитници, музи Уранији, са којом песник наставља пут. На крају, муза води песника свемиром, а овај записује њена објашњења што боље може, укључујући разјашњења на различите теме – о природи елемената, небеских региона, метеора, и пет планетарних тела, од Месеца до Марса, где се пустошина и завршава.

Век касније, други велики научник, Јохан Кеплер, такође се огледа у истом жанру. Његов посмртно објављени *Somnium* (1634) од вишеструког је значаја, како за историју књижевности тако и за **развој астрономије**,¹²

¹² „Као књижевно дело, важан је као први модерни научни пут на Месец, и основни извор потоњих „космичких путовања” у

и по мишљењу многих истраживача представља једно од најупечатљивијих књижевних путовања на Месец. Као и код Пелтјеа, и код Кеплера је први део *Сна* савим у складу са дугом књижевном традицијом, овај пут укорененом у машти старих Грка, при чему два основна извора јесу Лукијанова *Истинита прича* и Плутархово *Лице на Месецу*. Са друге пак стране, у складу са научним претпоставкама, Кеплер поклања нарочиту пажњу захтевима путовања – размишља о утицају силе теже на човечје тело које се ослобађа земљине гравитације и подвргава привлачењу Месеца. Такође, брине га могућност да би муке полетања и слетања били неподношљиви за смртнике – стога ће демони, захваљујући којима је путовање могуће, применити неку врсту омамљујућих средстава на космичке путнике. *Somnium* се разликује од уврежене праксе и по Кеплеровом настојању да што је могуће детаљније опише нови свет који затиче на Месецу, и то пре свега као научник и математичар. Стога се детаљно расправља о раздаљинама, величинама предмета, висинама планина и дубинама долина, итд. Кеплер такође покушава и да опише начела климатологије и метеорологије, наговештавајући који би све нечовеколики и гротескни облици живота могли да постоје на Месецу.

Настојање да се непосредно спозна устројство свемира повезује тако мотивски комплекс утопије и са мотивом откривења, потраге истином или пак сазнавањем и излагањем одређене врсте темељног или езоте-

седамнаестом и осамнаестом веку. Такође има необично биографско значење, будући да баца светло на неке до сада нејасне тренутке из Кеплеровог живота. Уз то, *Somnium* непосредно утиче на енглеску астрономију, и чудан утицај на најмање једног важног енглеског песника.” Marjorie Nicolson: „Kepler, the *Somnium*, and John Donne”, *Journal of the History of Ideas*, Vol. 1, No.3, (Jun, 1940), стр. 259-280.

ричног знања, које превазилази оквири утопијске заједнице или човечанства, имајући притом и одлучујући значај за њега.¹³ На ужем плану, становници утопије, људског обличја или не, увек располажу одређеним са-зњима и вештинама које им омогућавају да друштво организују на начин битно другачији од уобичајеног. Утопијско знање утемељено је колико у космолошким толико и у **научно-технолошким увидима** – са јачањем свести о увећању и значају научног знања и његове потенцијалне улоге у преображају друштва, утопија постаје и изразито напредна у науци и технологији.

Концептуално приближавање утопије научној фантастици¹⁴ по том питању у европским књижевностима почиње од XVII века, и то у два основна смера. Једна струја аутора изразито је позитивно настројена

¹³ Томас Мор је већ писао да за становнике Утопије „нема већег задовољства од скидања вела који скрива чудесне тајне природе, убеђени да је Бог, највећи од свих уметника, поносан што се диве његовим делима, задовољан напорима које чине да би проучавали његово дело, хвалећи његово савршенство, уместо да вечито глупо гледају у земљу не усуђујући се да мишљу прекину везе које их за њу везују”. (*Utopie*, II, поглавље VI) Жан Сервије, *Историја утоније*, Слио, 2005, стр. 136.

И даље: „Наука код Томаса Мора, а још више код Кампанеле, има метафизички домет, она је један од модалитета бића: добро супротстављено злу и незнању. Тако је наука један од атрибута Божјег града.

Град сунца је велико колективно биће по угледу на слику света. Задатак му је да у седам зидова обједини читаво човечанство. Тако свим својим снагама учествује у бићу и као апсолутна потврда супротставља се савременом друштву, које је релативна негација посто је оно само негација тамо где влада зло у три облика: немоћ, незнање, мржња. Треба дакле развити супротна начела: снагу, мудрост и љубав, која су тајна основа било ког друштвеног живота, по Кампанели, сами принципи живог хришћанства.” *Нав. дело*, стр. 137.

¹⁴ „Utopias”, *The Encyclopedia Of Science Fiction*, Edited by John Clute and Peter Nicholls, Contributing editor Brian Stableford. Orbit, London, 1999, стр. 1260.

према научно-техничким достигнућима, сматрајући да она пружају одлучујући подстицај прогресу и усавршавању човека и његових заједница. Друго се пак усмерење одликује дубоким неповерењем у некритичко одушевљавање и примену открића науке и технике, и разматрањем последица таквог поступања по друштво, пре свега тематизовањем разних видова човековог отуђења. Најважнија утопијска дела XVII века која гаје поверење у науку јесу *Нова Атлантида* Френсиса Бејкона (1627) и *Град Сунца* Томаза Кампанеле (1637). Са друге стране, присутан је и низ радова у којима се пародирају научници и њихова настојања: *Бљештави свет* Маргарете Кавендиш (1668), *Гуливерова путовања* Џонатана Свифта (1726), и *Раселас* Семјуела Џонсона (1759). Идеја о напоредности моралног и научног напретка човечанства настаје нешто касније, у француској књижевности. Пионирски еухронијски роман *Година 2140* (1771) Л. С. Мерсијеа заступа идеје о нужном усавршавању човечанства помоћу науке, математике и механике, а *Летећи човек открива јужну хемисферу или Француски Дедал* (1781) Рестифа де ла Бретона описује утопијско друштво засновано на начелима природних наука и научног напретка. Сличан оптимизам јавља се код Енглеза тек у XIX веку, са романом М. Грифит *Након триста година* (1836), али је изразито јака и струја антинаучног романтизма, изражена у *Раси која долази* Лорда Литона (1870), *Еревону* Семјуела Батлера (1872) и *Кристалном добу* В.Х. Хадсона (1887) који се одликују елементима окултизма, антимашинизма, пасторалности и сатиричности. *Након Лондона* (1855) Ричарда Џефриса представља још радикалнију чежњу за варварством.

За разлику од енглеског, амерички се утопизам не одликује критичким ставом према науци и техници – млада нација у успону оберучке прихвата идеје о прогресу,

које свој најзначајнији израз добијају у Беламијевој *Поглед уназад: 2000-1877* (1888) и подужем низу имитација и надовезивања. Критички прилази безрезервној вери у научно-технички напредак истичу да је технолошко друштво историјски усмерено ка повећању неједнакости и друштвене неправде (једна од првих дистопија, *Цезаров стуб* И. Донелија, 1890), односно замерају одрживости стања у коме су људи докони а машине обављају сав посао (*Вести ниоткуда* Вилијама Мориса, 1890).

* * *

Тамна страна науке и технологије, односно сусрети са неземаљским бићима и цивилизацијама, скрећу пажњу на још једну темељну тему научне фантастике. Мада не нужно различити и по врсти, становници утопијске заједнице, показано је, од обичног су друштва веома различити по месту на коме пребивају, по идеологији и друштвеном устројству. Стога је у утопији редовно присутно и промишљање односа имагинарног и постојећег друштвеног поретка, то јест одлика њихових припадника, што, са обе стране утопијске баријере, доводи до размишљања о односу свој-туђ. Такође, степен разликовања од уобичајене заједнице усмерава анализу ка размишљању о отуђености јединке и друштва у целини, поготово ако је реч о негативној утопији или дистопији. Осећање припадности колективу организованом према строго утврђеним правилима, израженим у утопијским или дистопијским тоновима, представља тако довољан основ за разликовање „нас” од „њих”.

Проблем **другог, туђег и туђина**, показује се тако као један од темељних елемената у обликовању препознатљивог жанровског идентитета научнофантастичне књижевности. Преузимајући традиционални репертоар претпоставки у књижевном третирању датог моти-

ва, који обухвата тематизовање осећања истоветности односно различитости јединке/колектива на основу полне, језичке, религијске, идеолошке, класне, националне, расне, територијалне, државне, итд. припадности, и разноврсних последица таквог осећања, SF развија његове изражајне могућности до самих граница маште. Захваљујући специфичностима обликованог уметничког света, у научној се фантастици наведени скуп обогаћује низом нових питања којима се актуализује цео систем темељних религиозних и философских, потом и биолошких, социолошких, психолошких и комуниколошких проблема, готово потпуно непознатих у традиционалним обрадама.¹⁵

¹⁵ Колике год, наине, биле разлике између два субјекта у конвенционалном односу свог и туђег, сама могућност међусобног општења, а тиме и разумевања различитих позиција, никада не долази у питање. И „ми” и „они” део су подручја људског искуства, човековог начина живота који обухвата осећање заједничке просторно-временске, односно духовно-душевне повезаности у најширем смислу. Уколико постоји добра воља да се превазиђу различитости које деле две стране, оне ће и бити превазиђене. У научној фантастици, међутим, пре свега са увођењем мотива туђина, повећава се и распон и природа распона између „нас” и онога што је негде другде, не припада нам и темељно је другачије. Сусрет са страним цивилизацијама, као уобичајени резултат (космичког) путовања, односно већ и пука чињеница постојања (интелигентног органског) неземаљског живота нужно доводи у питање не само основе човековог знања већ и целокупног погледа на свет и начина живота.

Претпоставке уобичајеног мњења морају да претрпе нови вишеструки коперникански обрт – потребно је прихватити и преиспитати чињеницу да је на нивоу човека као врсте повлашћени положај у космосу изгубљен, односно да се изглед еволуционе лествице мења, да поред ње има и других у свемиру па чак и да је она потпуно неодговарајућа општем реду ствари. Потом се појављују практични проблеми – покушај контакта, односно откривање до ког је степена заострена опозиција својтуђ. Може се, наине, показати да је разлика између људског соја и новооткривених створења толика да је било каква комуникација немогућа, и то не само због непознавања језика већ

У књижевном развијању односа свој-туђ, SF књижевност можда је и најупечатљивије обележена темом **сусрета са бићима** која су **неземаљског порекла**, односно налазе се с оне стране уобичајених људских доживљаја. Додире ове врсте развијају се у два правца – први је повезан са темом (космичког/фантастичног) путовања¹⁶ током кога људски путници срећу различите фантастичне светове и бића. Концепт ванземаљца као потпуног *туђина* /alien; species/, коренито страног људском искуству, није, међутим, својствен радовима из тзв. прото-фазе научне фантастике – од антике до XVIII века ванземаљска створења, превасходно настањена на Месецу односно Сунцу, иако могу да поприме и веома чудне облике, у суштини нису и потпуно

због непремостиве разлике у искуству. Два интелигентна бића, другачијих култура, другачијих биолошких врста, можда и потпуно другачијих система еволуције, могу се наћи пред непремостивим тешкоћама у покушају да саобраћају, или чак да се препознају као таква. Упореди Gregory M. Shreve, „A Lesson in Xenolinguistics: Congruence, Empathy, and Computers in Joan Vinge’s ‘Eyes of Amber’”, у: *The Fantastic in World Literature and the Arts: Selected Essays from the Fifth International Conference on the Fantastic in the Arts*, ed. Donald E. Morse, Greenwood Press. New York. 1987. стр. 21-29

Размена мисли, међутим, само је један од аспеката. Уколико се пронађе основ за комуникацију, и уколико је туђинска / ванземаљска цивилизација напреднија или пак назаднија од људске, при њиховом сусрету може доћи до различитих облика покушаја потчињавања у оба смера – свих оних који су већ виђени у историји човекових колонизаторских пројеката, укључујући ту и наметање / губитак повлашћеног положаја на врху ланца исхране.

¹⁶ Већина проучавалаца ипак се противи изједначавању књижености свемирских путовања и СФ-а, сматрајући да је литература о путовањима из маште заправо пре књижевност о туђинима, јер готово да нема појављивања једне без друге теме. Упореди Robert Plank, „Der ‚Ungeheure Augenblick‘, Aliens in der Science Fiction“, у: *Science Fiction: Theorie und Geschichte* / Hrsg. v. Eike Barmeyer, Wilhelm Fink Verlag, München, 1972. (Uni-Taschenbücher; 132), стр. 189.

туђинска. И у потоњим примерима космичких похода – готово хиљаду и по година касније, космичка путовања, тематизују Ариосто (1532), Кеплер (1634), опат Годвин (1638), Вилкинс (1640), и де Бержерак (1656) – у свемиру (на Месецу) се по правилу налазе интелигентна бића не толико различита од човека.

Свемирска путовања своју пуну популарност добијају у XIX веку, са Фламарионом и Жозеф-Анри Роснијем старијим, Верном, Грифитом, и Велсом; управо се тада јавља и концепт „туђинског” ванземаљца, за разлику од антропоцентричног туђина, са када се и говори о почецима „праве” научне фантастике. Са њима долази и друга страна обраде теме сусрета са неземаљским бићима – сада се туђини појављују на Земљи, и то доводи до најразличитијих последица, од којих је можда најзначајнија покушај покоравања или пак истребљења људске врсте – тема ванземаљске инвазије.

Место са кога се полази у походе на Земљу у том је времену јасно означено: реч је о планети Марс. Марс је и раније био спорадична дестинација нарочитих космичких путовања (Атанасиуса Кирхера, Емануела Сведенборга, В. С. Лах-Сирме, Џорџа Грифита), али је тек у позном XIX веку постао предмет појачаног занимања међупланетарних туриста, будући да је Месец, по општем мишљењу беживотан, изгубио на важности. Перси Грег у роману *Преко Зодијака* (1880) на Марс смешта напредну цивилизацију, а ова планета је и средиште приче о изгубљеној раси у делу Хјуа Макола *Запечаћени пакет 2-дина Странаца*, или пак истовремено поприште међупланетарне љубавне повести и социолошког трактата *Скок у свемир* (1890) Роберта Кромија, односно *Пут на Марс* Густавуса В. Поупа (1894).

Два прва књижевна дела која тематизују сусрет космичких цивилизација на Земљи – *На две планете* Курта Ласвица (1897) и *Рат светова* Х. Џ. Велса (1897)

– полазе од претпоставке да су на Марсу присутна ин-
телигентна бића која, међутим, имају освајачке аспира-
ције према нашој планети, али и коренито различите
планове како да их остваре.¹⁷ Велсови Марсовци су не-
човеколика технолошки напредна и крвожедна раса, ко-
ја без икакве опомене или жеље за контактом из својих
бродова настоји да збрише човечанство са лица Земље.
Међусобно, страни освајачи комуницирају телепатски,
односно размножавају се партеногенезом, што упућује
на закључак да су бесполни. Недостатак потребе за је-
зичким и сексуалним општењем у њиховом случају значи
и одумирање основних разлога за зближавање међу
јединкама или друштвеност, па се тако губе особине
попут осећања заједништва, љубави, самилости, несе-
бичности, а до крајњих граница развијају окренутост
ка себи и тежња ка ефикасности. Последице су себич-
ност, самољубивост, нетолеранција и равнодушност
према осталим врстама. Другим речима, Марсовци из
Рата светова потпуно су разумни и духовни а нимало
душевни и (са)осећајни. Опет, будући да нема истин-
ског контакта Марсоваца и Земљана, код Велса нема
функционалног оправдања за подробно развијање сли-
ке ванземаљске цивилизације, те стога она и изостаје.

Ласвицов роман,¹⁸ са своје стране, полази од
битно другачијих претпоставки. Читалац добија пуни

¹⁷ Види опширну анализу Ingo Cornils „The Martians are coming! War, Peace, Love, and Scientific Progress in H.G. Wells’s The War Of The Worlds and Kurd Laßwitz’s Auf Zwei Planeten”, *Comparative Literature*, Winter 2003, Volume 55, Number 1, стр. 24-41.

¹⁸ Роман *На две планете* (*Auf zwei Planeten*) појављује се 1897, исте године када и Велсов новински серијал „Рат светова” у коме Марсовци нападају Земљу у жељи да избришу целокупно стано-
вништво са њенога лица. *На две планете* доживео је велики успех по објављивању – истовремено је прихваћен и од стране стручне и научне јавности и од најшире читалачке публике и продат у преко 70 000 примерака у времену од првог до последњег штампања

увид у марсовску цивилизацију, у њене друштвене, политичке, технолошке и психолошке претпоставке. Сами Марсовци су човеколики, осим великих продукто-вљених очију не разликују се претерано од људи, живе у развијеном демократском друштву (једна од текови-на јесте и законска обавеза грађана да се информишу из већег броја новина различитих погледа и уверења, под претњом губљења права гласа) и, без обзира што имају освајачке – или тачније, колонизаторске намере – нису злонамерни. Код Ласвица се агресивност и рато-љубивост, заправо, претежно приписују људима.¹⁹

Опет, ни Марсовци нису без мана – од првог тренутка сусрета са немачким истраживачима на Северном полу, које ванземљци спасавају из балона и потом воде на свемирску станицу, јасно је да желе да завладају Земљом. Крајње су поносни на свој марсовски цивилизовани идентитет и у многome су надобудни, будући да имају изражено осећање надмоћи, најпре као стара цивилизација са бројним тековинама вредним хвале, потом и на основу знања о степену развића људи (покретач заплета је непотпун увид у слику човечанства будући да је закључак да би Земљу требало искористити у сопствене сврхе изграђен на основу сусрета са Ескимима). Све примедбе немачких истраживача одбацују се коментаром: „дошли смо да вам донесемо предности наше културе.”²⁰

пре II светског рата (1897-1930). У том времену преведен је и на дански, норвешки, холандски, шведски и чешки.

¹⁹ Ласвиц се труди да избегне црно-белу слику у карактеризацији, те примењује сложену мотивацију за деловање својих јунака, појединачних и колективних. Пораз Енглеског краљевства и, нарочито, Царске Прусије приказан је, међутим, на ироничан и сатиричан начин.

²⁰ *Auf zwei Planeten*, 1897, стр. 233. (www.gasl.org/refbib/Lasswitz__Auf_2_Planeten.pdf)

Кад постане јасно да Земљани не желе да буду покорени, Марсовци се налазе се пред етичком дилемом и крећу на пут како би сазнали више о људима. Игром случаја наилазе на енглески ратни брод, и, захваљујући ратоборности његове посаде долази до оружаног сукоба. Низ погрешно схваћених поступака води до потпуног сучељавања. Опет, чак и када се, након победе партије противника људске расе, ванземаљци опредељују за ратну опцију, војна дејства се одигравају у цивилизованим и строго контролисаним оквири-ма. Иако имају техничке могућности за бомбардовање из космоса (марсовска технологија управља гравитацијом, а наоружани и оклопљени свемирски бродови за кратко време лете са једног на други крај света), у војним операцијама не прибегавају дејствима великих размера на даљину, и строго пазе да њихов одговор буде одмерен и да не доведе до непотребних жртава. На крају, енглеска флота бива уништена а доминација Краљевине светом окончана. Слично се догађа и са вилхелминском Немачком. Рат се ту, међутим, не завршава. Празан простор у планетарној хијерархији моћи доводи до сукоба осталих земаља око колонија, потом и до оштег метежа, што Марсовце приморава да под протекторат ставе целу планету.

За разлику од Велсових ванземаљаца, Ласвицови Марсовци се уместо на истребљење људске расе одлучују на њено преваспитање и образовање, са циљем да се ослободи духовне незрелости за коју је сама одговорна. Иако људи, на крају, устају у борбу за ослобођење, желећи да управљају својим пословима, показује се да две расе, у основи, ипак спаја жеља за миром и напретком; на космичком нивоу, и Марсовци и Земљани деле судбину разумних живих бића у бесконачности свеми-

ра, и та је сличност јача од разлика.²¹ Ипак, тек спајање емоционалности и разума путем љубави и њених последица омогућиће коначно помирење и полагање темеља за заједничку будућност.

Ласвиц уводи мотив љубавне везе између једног од истраживача, Салтнера, и прелепе марсовске жене, Ла, која је од њега далеко надмоћнија духом и интелигенцијом. Немац спасава Марсовку из невоље, и она примећује његову храброст, великодушност и несебичност, страну логичним Марсовцима, и почиње да осећа привлачност. Испрва се поиграва Салтнеровим осећањима, у жељи да проучи људске реакције, али након растанка и поновног сусрета схвата да не може да живи без њега. Развој везе показује све расне разлике, смирену индивидуалистичку марсовску и посесивно-афективну земаљску љубав. Проучавајући живот на Земљи пре него што се одлучи да се заувек изложи неугодностима повећане гравитације, метеоролошких прилика, исхране, па чак и чулних сензација, Ла доживљава летњу олују, која буду давно затомљена осећања, уобичајена људима. У том тренутку схвата да је Марсовски начин живота унеколико сиромашнији од Земаљског, и да све наведене дражи суделују у његовој пуноћи. На крају, пружајући људима увид у марсовску технологију, Ла омогућава да се изборе са њеним сународницима.

²¹ На самом почетку романа туђини одводе Немце у своју свемирску станицу изнад Пола, где се одиграва снажан епифанијски тренутак зближавања: „Немци су стајали сасвим тихи, потпуно утонули у поглед који пре њих људске очи нису виделе. Никада раније им није било толико јасно шта значи бити завитлан кроз свемир на мрвици по имену Земља. Никада нису видели небо испод себе. Марсовци су уважавали њихова осећања. Чак су и они, који су познавали чуда свемира, ћутали пред бесконачним. Моћни становници Марса и слаба створења Земље у присуству узвишеног погнули су главе из поштовања према свемоћи која влада небесима. Из тишине универзума чуо се глас оца који говори својој деци и испуњава им душе свечаним поверењем.” *Auf zwei Planeten*, стр. 184.

Љубав код Ласвица добија тако и високи духовни садржај, постаје равна судбини и моралном императиву, у типичном Марсовском размишљању: „Судбина, разлог унутар безвремене воље, да ја будем и да ми будемо оно једно исто биће – то је љубав. Следити судбину, то је слобода, испунити је, то је достојанство.”²²

Коначни чин превазилажења врских разлика је сте саможртвовање Ела, потомка Марсовца који се принудно спустио на Земљу и земаљске мајке. Ел гине како би на време предао мировни предлог и спречио да негативно расположење марсовског јавног мњења (након опште побуне људи и заробљавања марсовских саплеменика јавља се захтев за истребљење „варвара”) изазове катастрофалне последице. Марсовска непоколебива логика у размишљању и деловању и земаљска осећајност сједињени су у жртви коју приноси биће са две планете, зарад обезбеђења њихове заједничке мирнодопске будућности. Успомена на на Елову жртву постаје тако трајни подсетник којим би правцем требало да се иде: „Он је био вођа путем којим свет сада може да пође ка слободи и миру.”²³

Овде је нужно посветити пажњу још једном аутору чији романи представљају неизоставан део анализе књижевних дела са краја XIX и почетка XX века посвећених Марсу. Реч је о пиониру руске научне фантастике, Александру Богданову (Александар Александровић Малиновски, 1873-1928), чији су утопијски романи *Црвена звезда* (1908) и *Инжењер Мени* (1913), иако по објављивању примљени са помешаним критикама, својевремено били веома читани.²⁴

²² *Auf zwei Planeten*, стр. 658-659.

²³ *Исто*, стр. 768.

²⁴ *Црвена звезда* је доживела неколика издања у годинама након бољшевичке револуције, 1920. је постављена на сцену, 1923. је

Основу Богдановљевог романа чини сусрет марсовске и људске цивилизације, недуго након револуционарних кретања у Русији 1905. године. Непосредно присутни у друштвеним превирањима код Руса, Марсовци, као најпогоднијег Земљанина за ту сврху, одводе на своју планету руског револуционара Леонида,²⁵ са намером да га упознају са свим одликама тамошњег напредног социјалистичког друштва.

Богданов не занемарује ни технолошки ни друштвени аспекти утопије: Леонид тако још у путу дознаје да је ванземаљска цивилизација овладава нуклеарном енергијом, антиматеријом, које између осталог користи и за погон свемирских бродова ("етеронефа"); друштво туђинаца простире се са краја на крај Марса, његови припадници говоре заједничким језиком и слободно путују диљем планете, мењајући послове по вољи. Фабрике су компјутеризоване, владају сексуалне слободе и полигамија, носи се унисекс одећа, граматика и имена немају родних/полних ознака, итд. Младост и животни век продужени су захваљујући узајамним трансфузијама крви. Власт је у рукама савета, који управљање заснива на подацима из завода за статистику. Пред овим телом налазе се тешки проблеми и одлуке, пре свих неминовно исцрпљивање природних

преведена на немачки и 1929. на есперанто. *Инжењер Мени* је до 1923. имао најмање шест издања. Након Богдановљеве смрти, оба романа су штампана у популарном научном часопису *Око Света (Вокруг света, 1029-1929)*, но потом нису објављена више од пола века.

²⁵ Леонид је оцењен као најмање себично људско биће, са озбиљним предиспозицијама да схвати и научно-техничка и друштвена начела на којима почива марсовско друштво (примера ради, први разговор између Менија, марсовског инжењера, и Леонида, још у Русији, односи се на његове идеје изложене у раду о електронима и материји).

енергетских ресурса, што води ка разматрању потребе посезања за сировинама и енергијом других планета.

Богданов користи класичну фабулу о путнику на други, страни свет, који се након спознаје његових претпоставки враћа кући коренито промењених погледа,²⁶ но у њој спаја жанровске особине два до тада не често зближена под-облика: причу „класног сукоба”, која се обично представља у будућности, а описано друштво је наследник садашњег;²⁷ и „планетарну причу”, у којој је време садашње, а неземаљско друштво битно се разликује од земаљског.²⁸ За Богданова марсовска садашњост ипак не представља модел земаљске будућности. Услови на две планете битно су различити, па тако ни исти природни закони не доводе до истих резултата – Марс је различита планета, мања, старија, хладнија, удаљенија од Сунца, сиромашнија у природним богатствима и без воде. Стога су и Марсовци различити, али, парадоксално, будући да су метаболички успоренији, тиме и смиренији и принуђени на сарадњу у мукотрпној борби за опстанак са животним условима, уједно су и погоднији за изградњу истинског социјализма. Када је пак реч о сличним земаљским збивањима, прогнозе нису оптимистичке, као што се

²⁶ Леонид бива враћен кући након убиства Стернија, Марсовца који отворено заговара освајање Земље и истребљење њених становника (уједно је и његов супарник у љубавном троуглу са Марсовком Нети). Већ и због саме гриже савести међупланетарни путник завршава у душевној болници свог пријатеља Вернера, а знање које доноси са собом неприхватљиво је за његове савременике.

²⁷ У том се обрасцу окушавају Велс, Замјатин, Чапек, фон Харбоуова, Хаксли, а радња се по правилу одвија на Земљи. Види Mark B. Adams, "Red Star", Another look at Alexandr Bogdanov, Slavic Review, Vol. 48, No.1, (Spring, 1989), стр. 5.

²⁸ Реч је о другом свету, супротстављеном Земљи, као нпр. код Грега, Ласвица, Велса, Арнолда, Бароуза, итд. *Нав. дело*, стр. 5.

може видети из ставова Марсовца Стернија везаних за изгледе социјалистичке револуције на Земљи:

Појединачне напредне земље у којима ће победити социјализам биће као острва у непријатељском капиталистичком и у донекле прет-капиталистичком мору... Његова суштина ће бити дубоко первертирана и у дугим годинама окружења, неизбежног терора и милитаризма, и варварског патриотизма, то је њихова неизбежна последица. Тај социјализам неће бити ни налик на наш.²⁹

У том светлу, Стерни и Марсовка Нети расправљају о будућности Земље. Стерни завршава позивом на инвазију и коначно истребљење човечанства, и то образлаже разликама између двају планета и надмоћним марсовским социјализмом. Земља не препознаје начела „узајамне братске помоћи”, и ужасно је разрована политичким и националним поделама, што значи да „уместо да следи један и јединствен пут развоја у једном широком друштву, борба за социјализам је подељена на мноштво аутономних процеса у појединачним друштвима са различитим политичким системима, језицима, и понекад чак и расама.”³⁰

За Стернија је домаћи социјализам надмоћнији, и он закључује да се виши облик живота не може жр-

²⁹А. Богданов, *Красная звезда, у: Вечное солнце*, русская социальная утопия и научная фантастика (вторая половина XIX – начало XX века), Москва «Молодая гвардия», 1979, стр. 349-350. Односно: „У многим аспектима то неће бити наш социјализам. Векови националних подела, узајамни недостатак разумевања, и сурова, крвава борба оставиће дубоке ожилке на психологији ослобођеног земаљског човечанства. Не знамо колико ће варварства и ускогрудости социјалисти са Земље понети са собом у њихово ново друштво.” *Нав. дело*, стр. 351-352.

³⁰*Красная звезда*, стр. 349.

твовати зарад нижег. Живот у Свемиру, јединствен и исти за све, биће обогаћен ако се марсовском социјализму дозволи да се развија, пре него удаљеној, напола варварској земаљској варијанти, будући да је захваљујући непрекинутој еволуцији и безграничном потенцијалу, марсовски живот бесконачно хармоничнији.³¹

Нети, са своје стране, брани Земљу истичући њену различитост као основну чињеницу која се мора прихватити. Земаљска свест, напредујући кроз огорчену и тешку борбу од најнижих стадијума ка вишима, коначно је попримила људске облике блиске Марсовским. Ови облици, међутим, нису истоветни, будући да се историја другачијег природног окружења и другачије борбе одражава у њима; они садрже различите игре спонтаних сила, других противуречности развоја. „Земљани нису исти као ми...” упозорава Нети. „Они и њихова цивилизација нису једноставно нижи и слабији од наших – различити су.”³²

Особине земаљске цивилизације непосредна су последица чак осам пута веће количине енергије која стиже до наше планете него до Марса. Стога је и борба за опстанак „жешћа и јача, природа непрестано ствара многе нове облике живота, но многе од њих падају као жртве напредовања еволуције.”³³ Како било, Марсовци нужно морају да очувају „овај олујни али дивни океан живота” - једини исправан пут за њих, како Нети образлаже, јесте склапање савеза са Земљанима. Дужност је Марсоваца да своје проблеме реше мимо сукоба светова – развојем науке и знања, и насељавањем Венере. Уколико у томе не успеју, требало би да смање и зауставе размножавање. Један живот, кога више нема,

³¹ *Нав. дело*, стр. 352-353.

³² *Нав. дело*, стр. 353.

³³ Стр. 352-353.

угасиће се у славу другог, новог, који јесте и који се развија. Савез светова искупиће ту жртву: ”Јединство Живота је наш највиши циљ, а љубав је највиши израз интелигенције!” закључује Нети.

Спој вере у моћ савремене науке и технологије са утопијском пројекцијом историје заснованом на „научном” марксизму, остварен на Марсу, нема, како је већ и наговештено, срећан крај – у заједници која је готово остварење комунистичког идеала нужно наступају проблеми постиндустријског друштва (раст броја становника, недостатак хране и природних ресурса, илегална производња, загађење животне средине, продужетак животног века и раст болести, депресија и самоубиства). Умирући свет, зарад опстанка, нужно ће морати да посегне за богатствима других светова, пре свега Венере и Земље; ни колонизаторска експанзионистичка политика, међутим, неће спасити Марс од пропадања. Богдановљева визија је у крајњој линији безизлазно песимистичка; у наставку *Црвене звезде*, роману *Инжењер Мени*, Богданов тематизује изградњу марсовских канала током XVII века, као и друштвене последице проистекле из тога подухвата. Обухваћена је социјална историја Марса од феудализма преко првобитног капитализма до зачетака синдикалног покрета, приказана кроз различита поколења породице Алдо. Војвода Ормен гине у борби, и са њим нестају племићки идеали; његов син Мени је окренут деократским вредностима, постаје инжењер и смишља и спроводи систем канала; Менијев ванбрачни син, Нети, са своје стране јесте синдикални вођа и организациони теоретичар који настоји да превазиђе јаз између технократске елите стручњака и радника. Главни јунак, који је као и његов земаљски парњак Леонид, издвојен по личним особинама (најиндивидуалнији је од свих Марсоваца),

такође убија свог противника. Неприлагођен, и сам под теретом кривице, Мени врши самоубиство. Пред смрт, јавља му се низ апокалиптичних визија исцрпљених енергетских извора, умирућег сунца, нестанка живота, празнине која све прождире.³⁴ Једина нада и утеха леже у томе да постоје друга интелигентна бића у другим сунчаним системима којима се може пренети марсовско знање о контроли времена и простора. Менију се на самрти приказује утвара његовог сина Нетија, која предсказује да ће, када планета сконча у великој експозицији атома” њихова мртва тела и животни принципи бити разбацани у бесконачни свемир: „Нашој браћи, когод да су”.

Сусрет са другим цивилизацијама, пре свега марсовском (Селенити по правилу нису претерано заинтересовани за окупацију Земље), доводи нужно до бројних ситуација у којима се у радикалном облику јављају проблеми везани за однос свој-туђ. Туђин у научној фантастици, међутим, није нужно органског порекла – **свет аутомата, машина и електронских направа** пружа бројне мотиве за књижевну обраду односа према страним и по човеков живот опасним јединкама. Роботи, било да долазе из нашег било из неког другог света, јасно припадају домену не-људских ентитета а машинизација човековог живота по правилу доводи до свеprisутног и особитог облика отуђења. Са друге стране, киборзи/андроиди, односно експерименти у

³⁴ „Разорили смо редом све планете и послали их у Сунце, све осим оне на којој се сада налазимо. Тако ослобођена енергија дала нам је додатних сто хиљада година. Већину времена провели смо у настојањима да нађемо начин како да се преселимо у други сунчани систем. У томе нисмо успели. Није нам пошло за руком да у потпуности покоримо време и простор.” Александр Богданов. Инженер Мэнни ("Красная звезда" #2), "Книжная полка", <http://www.rusf.ru/books/>: 29.04.2002 19:22, http://books.rusf.ru/unzip/add-on/xussr_av/bogd_a02.htm?13/14

области биомеханике тј. биоелектронике, представљају спону између вештачког и органског, и доводе до врсте туђина, не нужно са друге планете, који нам је услед своје двоструке природе истовремено и ближи али је и даљи од нас. Страно биће може бити и чисто органско, и чисто овоземаљско, изнедрено из сопствених редова обично као резултат научно-технолошких експеримената. Узор чудовишнога производа сцијентистичких амбиција без ограничења јесте Франкенштајн – од делова мртвих тела састављено створење у које је применом науке удахнут живот, али не и душа.

Туђин као вештачко, механичко, човеколико биће, у историју научне фантастике уводи се драмом *Росумови универзални роботи* (1920), чешког писца и филозофа Карела Чапека. Чапеково дело актуализује неколике традиције у европској култури и књижевности. Пре свега, реч је о литератури посвећеној покушајима прављења вештачког бића утемељеним у алхемијским експериментима. Један од ретких „рецепата” за добијање *хомункулуса*, уметног човечуљка, налази се у Парацелзусовом спису *De Natura Rerum* (1537), при чему аутор тврди да такав подухват није нити немогућ нити противприродан.³⁵ Идеја о машинама као друштвеном чиниоцу, тј технологији као саставном делу друштвене организације присутан је у седамнаестовековним утопијама, пре свих Беконовој *Новој Атлантиди* и *Математичкој магији* Џона Вилкинса (1648), да

³⁵ „Јер мора се знати да се на овај начин може створити човек без природног оца и мајке; што значи, човек може да се роди и расте не природним путем од мајке, већ вештином и прегалаштвом ученог Спагириста, као што ће овде бити касније описано.” *De Natura Rerum I*, у: Nicholas Goodrick-Clarke, *Paracelsus: Essential Reading*, North Atlantic Books, Berkley, 1999, стр. 175. О идејној основи алхемијских истраживања упореди Bettina L. Knapp, *The Prometheus Syndrome*, Troy, Whitston Publishing, New York, 1979.

би, као сан о ослобођењу човека од (ре)продуктивног рада један од својих најупечатљивијих израза добио код Беламија, у већ поменутој утопији *Поглед уназад: 2000-1877* (1888).

Радња Чапекове драме одвија се у будућности, негде у океану, на острву где се налази Росумова фабрика за производњу робота. Роботи³⁶ се узгајају од вештачких ткива са искључивом намером да буду што ефикаснија и јевтинија радна снага која ће у потпуности одменити људски рад. Иако их је на први поглед немогуће разликовати од људи – по изгледу су потпуно истоветни и поседују интелигенцију и свест – њихове менталне функције су ипак на нижем степену развоја од људских. Вештачки људи немају самосвест, осећања, нити нагон за самоодржањем, недостаје им сензација бола и страх од смрти. Једини траг души који се може приметити јесте поврмени „роботски грч” – врста напада током кога робот баца све што носи, или пак разбија ствари око себе, потом остаје непомичан и шкргуће зубима са пеном на устима. Након тога, није више употребљив и може се послати под пресу.

Управник фабрике Домин има визију преображеног човечанства, предвиђајући да ће се захваљујући роботском раду за десетак година производња добара потребних човеку толико повећати да ће све постати

³⁶ Научник Росум старији у својим експериментима открива другачији начин да организује живу твар од природе, „једноставнији, прилагодљивији и бржи”. У жељи да покаже да је бог сувишан и да постане нека врста његове научне замене тако што ће створити (вештачког) човека, успева да створи само ниже облике живота, и то у изопаченом виду. Његов син, Росум млађи, полазећи од начела практичности и ефикасности, доказује да божанска знања из прецизне механике у најмању руку нису била на завидном нивоу – ствара човеколика бића лишена свега сувишног и намењена искључиво за рад, која се у великим серијама продају по целом свету.

практично бесплатно. „Неће бити глади. Сав посао ће обављати живе машине. Сви ће бити безбрижни и ослобођени понижења рада. Сви ће живети само да би се усавршавали.”³⁷ На опомену старога архитекте Алквиста да је то сувише налик на Рај, те да је било одређених врлина у служби, понизности, напору и умору, Домин одговара ватреним говором о преображају света у коме ће човек бити слободан и узвишен, неће бити потчињен ни другим људима ни материји, неће бити машина ни средство за производњу већ „Господ стварања”.

³⁷ Мада је Чапек творац назива робот, роботи у његовој драми заправо су андроиди – људске реплике које је веома тешко, ако не и немогуће разликовати од људи. Коментаришући погрешно тумачење природе његових робота и моду књижевности посвећене чисто механичким направама, Чапек петнаестак година касније у тексту под насловом „Творац робота се брани” пише да „његови роботи нису били механизми. Нису били направљени од лима и зупчаника. Нису представљали прославу механичког инжењерства. Ако је аутор док их је стварао мислио на неко чудо људског духа, онда то није била технологија већ наука. Са истинским ужасом, он одбија икакву одговорност за помисао да би машине могле да заузму место људи, или да би се било шта налик на живот, љубави, или побуни моглло да икада настане у њиховим зупчаницима. Ову тамну визију он би сматрао за неопростиво прецењивање механике или за тешку увреду животу.

Творац робота указује на чињеницу да он мора да зна највише о томе: и стога проглашава да су роботи сторени другачије – а то значи хемијским путем. Творац је мислио на модерну хемију, која је у различитим емулзијама (или како год да се већ зову), пронашла супстанце и облике који се понашају као жива материја. Мислио је на биолошку хемију [sic], која непрестано открива хемијске агенсе који имају непосредан утицај на живу материју; о хемији, која проналази – и у одређеном степену већ и прави – оне различите ензиме, хормоне, и витамине који дају живој материји способност да расте и умножава се и обезбеђује све друге потребе живота.” Karel Čapek, „The Author of the Robots Defends Himself” *Science Fiction Studies*, #68 = Volume 23, Part 1 = March 1996, изворно у *Lido'vé noviny*, 43 (290), 9 June 1935, стр. 9.

Чапекова роботска утопија усмерена ка остварењу идеала рајско-комунистичке будућности завршава се катастрофично, макар за људски род. Најпре, са нарастањем аутоматизације у свим видовима живота човечанство пролази кроз раздобље смањене плодности, да би потом дошло и до устанка робота. Наиме, на захтев директорове супруге Хелене, која од почетка настоји да се избори за равноправан третман робота, одређеним примерцима даје се висока интелигенција и „душа”. Опет, то не доноси ништа добро – најпааметнији међу свим роботима, и вероватно најинтелигентније биће уопште, робот Радијус, обрће премисе тренутног стања ствари и примењује начело корисности и ефикасности на људе:

Хелена: Зашто нас мрзиш?

Радијус: Нисте као Роботи. Нисте вешти као роботи. Роботи могу све. Ви само издајете наредбе. Причате више него што је потребно.

Хелена: То је лудост, Радијусе. Реци ми, да ли те је неко насекирао? Јако бих волела да ме разумеш.

Радијус: Ви само причате.

Хелена: Доктор Гал ти је дао већи мозак од осталих, већи од нашег, највећи на свету. Ти ниси као други роботи, Радијусе. Савршено ме разумеш.

Радијус: Не желим господаре. Ја све знам и сам.

Хелена: Зато смо те и ставили у библиотеку, да би могао да све прочиташ, да све разумеш, и онда – О, Радијусе, желела сам да целом свету покажем да су нам роботи равни. То сам желела од тебе.

Радијус: Не желим господаре. Желим да господарим другима.

Хелена: Сигурна сам да ће те ставити на чело многих робота, Радијусе. Ти ћеш бити учитељ робота.

Радијус: Желим да господарим људима.

Хелена: Полудео си.

Радијус: Можете ме бацити у пресу.³⁸

Иако ће Радијус на крају и преводити општу револуцију робота која ће са лица земље збрисати човечанство, ипак су људи ти који носе одлучујућу одговорност за развој догађаја; у прошлости су уз помоћ наоружаних робота у крви угушени лудистички устанци радника, а потом су ове јединице претворене у војске употребљене у многим ратовима.³⁹

Пораст памети и ослобођење од рада тако не доприносе нити општем увећању друштвеног благостања нити бољем разумевању и заједништву бића разних врста, већ само свеколиком уништењу. Нешто пре расплета у коме ће остати последњи човек на Земљи, старац Алквист се моли са Хеленом за човеково спасење од пропасти.

Хелена: Тако сам нервозна. Зар ти никада ниси нервозан?

Алквист: Знате, госпоја, ја сам стар човек. Не марим много за прогрес и те остале новотаријске идеје.

Хелена: Као Ема?

Алквист: Да, као Ема. Има ли Ема молитвеник?

Хелена: Има, један велики, дебели.

Алквист: И има ли молитве за различите прилике? Против олуја? Против болести?

³⁸ Карел Чапек, Р. У. Р. у : Josef Capek, Karel Capek, R. U. R. and the Insect Play, Oxford University Press, Oxford , 1961, стр. 25.

³⁹ Стр. 45.

Хелена: Против искушења, против поплава –

Алквист: Али не и против прогреса?

Хелена: Мислим да не.

Алквист: Штета.

Хелена: Да ли би желео да се помолиш?

Алквист: Молим се.

Хелена: Како?

Алквист: Овако некако: ‘Господе, хвала Ти што си ме изморио. Боже, просветли Домена и све оне који су застранили, и помози људима да се врате раду; сачувај их од уништења; не озледи им ни душу ни тело; спаси нас од Робота, и заштити Хелену, амин.’⁴⁰

Истребљење људи, међутим, уједно означава и крај робота, будући да се губи и знање о поступцима њихове производње. У немогућности да продуже врсту, Чапек-ви андроиди након двадесетак година долазе до краја рока трајања, и нестају. Показује се тако да је судбина два соја интелигентних бића нераскидиво повезана, и да нестанак једне врсте аутоматски за собом повлачи и пропаст друге. Две до крајњости отуђене врсте, људска, неспособна да озбиљно искористи прилику да одговорном употребом уметних интелигентних бића оствари рај на земљи, и роботска, неспособна да се уздигне изнад слике сопственог творца и етички га превазиђе, одлазе са сцене. Крај, међутим, афирмише живот,

⁴⁰ И појединачне добронамерне акције имају изузетно лоше последице. Хелена, која жели добро и равноправност међу врстама, својим поступцима неколико пута заправо из темеља угрожава њихово постојање – најпре тиме што ће захтевати да се роботима да душа, односно да се Радијусу поштеди живот после „роботског” епилептичног напада, и тиме што ће спалити папире који садрже упутство за производњу робота, основни аргумент у потенцијалним преговорима о престанку непријатељстава и залог опстанка и људи и робота.

будући да припада новој, трећој врсти бића, роботима Хелени и Примусу, који откривају и душевну и телесну љубав, и уз благослов последњег преосталог човека, Алквиста, крећу у зачињање нове врсте.

* * *

Српска књижевна историја, мада не пружа велики број примера за дела која би се могла означити као претече Илићевог, Комарчићевог те Миланковићевог SF доприноса, ипак није без назнака постојања одговарајућих традиција.⁴¹ Тако се још у *Српској Александриди*, то јест у *Роману о Александру*, сасвим

⁴¹ Овде ћемо издвојити само неколико најважнијих примера, док за исрпан преглед утопијске и дистопијске традиције у српској књижевности ваља видети текст Зорице Ђерговић-Јоксимовић. „Serbia Between Utopia and Dystopia”, у: *Utopian Studies. Volume: 11. Issue: 1. Publication Year: 2000. Page Number: 1-21.* У кратким цртама, осим поменутих дела, Ђерговић-Јоксимовићева истиче да већ *Житије светог Симеона Немање* и *Житије светог Симеона* садрже апокалиптичне визије и призоре благословеног бивствовања од значаја за утопијску књижевну традицију – приказују се лепоте вечног живота на небесима док певају анђеоски хорови, и уздизање у Јерусалим. Световни животописи доносе слике земаљског раја, као када је, на пример, реч о завичају Деспота Стефана Лазаревића. Природа је идилична а људи храбри, одани, морални, благородни, дружељубиви, побожни, итд. Код Атанасија Стојковића, са краја XVIII и почетка XIX века, у *Кандору, или открочењу египатских тајни*, и *Аристиду и Наталији* постоје различити мотиви утопијске инспирације – варијација на тему пустињака-анђела те града-врта, идилично приказивање пасторалне природе те, на крају, спекулисање о постојању живота на другим планетама. Стојковић, наиме, у *Физици* излаже могућност постојања многих светова са особеним претпоставкама, законима, облицима живота, при чему се жива бића могу одликовати телима различитим од наших, мноштвом чула са широм перцепцијом од наше, непознатим језицима, наукама, образовањем. Видаковић од Стојковића преузима идеју деалног крајолика као одређене врсте раја на земљи, док Стерија Поповић пародира затечене обрасце, итд. Код Стерије, међутим, има и других мотива од значаја за утопијску традицију, о чему ће у основном тексту бити више речи.

у складу са античком традицијом фантастичних путовања / излета до Утопије, које предузима и Александар Велики, могу наћи описи Острва блажених и потом земље сталног мрака – тамног вилајета. Македонски владар током бројних пустоловина доспева до самог краја света, где испред њега практично „нема ничега, само су океанској реци макаронска острва, где живе блажени људи, који себе нагомудрим називају, јер су наги (без) од сваке страсти.”⁴² Заједница коју налази посебно је обележена блискошћу са вишом сфером, будући да острвљани воде непосредно порекло од Адама и Еве, који су након изгнанства из Едена ту нашли следеће уточиште.⁴³

Александар од старешине Јефанта сазнаје детаље из свакодневице насељеника, оцењујући да они живе „божанственим животом”;⁴⁴ са своје стране, Је-

⁴² Макаронско острво одликује се бројним особинама *locus amoenus*-а: „На том острву су била врло висока и лепа дрвета, разним воћем украшена: једна су сазревала, друга цветала, трећа презревала. Много је плода по земљи лежало, различите птице летаху и сеђаху по тим дрветима и разним лепим певањем певаху. Под лишћем дрвећа лежали су људи; испод корења тих дрвета извираху јаки извори слатке воде.” *Роман о Троји * Роман о Александру Великом*, Просвета. Српска књижевна задруга Београд 1986, Стара српска књижевност у 24 књиге, Књига двадесет прва, приредила проф. др Радмила Маринковић, стр. 126.

⁴³ Опет, како су због близине раја и смрти Авеља првобитни човек и жена стотину година провели несрећни и у сузама, Бог их је подарио новим потомком, праведним и благочасним Ситом, а њих је са острва послао даље у свет, да не би посматрали рај и присећали се изгубљене среће, и како би послушноћу, након седам хиљада година, стекли право да се у њега врате.

⁴⁴ Притом се уочавају сви важнији атрибути утопијске заједнице – бивствовање према вишим законима, блиско првобитном устројству бића, сасвим различито од уобичајеног: „Моја је храна плод овог дрвета, пиће из извора овог, јер се моје земљородно тело од матере земље храни; одело ми је лишће њено; ум ми је сав о небу, не мучи се ничим земаљским; наш живот је без

фант излаже обичаје спољашњег света беспоштедној критици, истичући пре свега људску разноликост у облачењу и исхрани, властохлепље и крвожедност.⁴⁵ Осим по дуговечности, Макаронци се од обичних људи разликују и по размножавању: међу њима нема жена, већ су припаднице супротног пола смештене на суседно острво, ограђено од остатка света високим тучаним зидом. Мушкарци им иду у походе једном годишње, у трајању од тридесет дана, и ко постане отац тамо више не одлази. Када дете напуни три године, ако је женско остаје са женама а ако је мушко враћа се на макаронски оток. Александрова жеђ за знањем нагони га да оде и до острва жена, како би видео шта тамо има; опет, без обзира на сву знатижељу и жудњу за пустоловином, он озбиљно схвата опомену о опасности прекорачивања граница и кршења табуа, и не завирује преко зида, у подручје забрањено за смртнике. Своје присуство овековечује подизањем споменика себи, са записом⁴⁶ који се завршава упозорењем посетиоцима да гледају све само не то острво, јер је оно „приступно само богу великоме, а човеку ниједном.”

Спорадичне утопијске црте, као што је речено, могу се потом пронаћи у списима аутора разних раздобља српске књижевности; међу њима можда је и најзанимљивија

старости; многа лета проживљавамо, па кад из овог страсног живота одлазимо, одлазимо у други бесконачни живот, коме је сав наш ум упућен”. *Нав. дело*, стр. 127.

⁴⁵ „А ви, зашто носите шарене одеће, различиту храну једете, ратујете и на вас ратују, бијете и бију вас, кољете подобне себи људе и вас они кољу, грабите се за царства и достојанства, а ипак умирате као убоги, па још мислите на пљачке, ратове, крвопролића? Кад немате с ким да ратујете, ви идете па дивље звери убијате, и тако душе своје прелашћујете и брзо умирате.” Исто.

⁴⁶ Александар обзнањује да је освојио све земље, видео Макаронске отоке али ту није нашао грчке богове, као што то погрешно сматрају Јелини, већ да су они код ђавола, у најдубљем паклу.

успутна тема додирнута у комедији Стерије Поповића *Лажа и Паралажа*. Наиме, у шестој сцени првог чина, у тренутку када лажни Барон Голић – Алекса – приповеда фрајли Јелици о својим подухватима и путовањима, он је у разговору одводи ни мање ни више него до Месеца, што представља једно од најранијих појављивања ове древне теме европске књижевности у нашој средини.

Описујући богатство и чудесне машине које је видео у Мадриду (захваљујући њима „сами се пилићи закољу, сами очупају, очисте, натакну се на ражањ, испеку се и донесу гостима, па и ту још сами се истранжирају, да се гости не труде”),⁴⁷ Голић саопштава како је на једној од њих отпутовао „у месец”. Шта је тамо видео, објавиће као „рајзебешрајбунг”, књигу путовања на шест језика. Када је пак реч о разоноди на Месецу, барон се „унтерхалтује” на двору, где му припадне част да с тамошњом царицом отвори бал. Голићево држање и настојање да употреби сва могућна средства како би царици причинио задовољство уроде плодом, и она, жена од својих 25 година, врло лепа и добре нарави, сазнавши ко је он и из какве је фамилије, заљуби се и дрхћућим гласом понуди му брак. Барон хладно одбије понуду, будући да је царичина земља, а са њом и приходи, мала, те да је удовица а он се намерио само на девојку. Царица ту вест подели са великашима, и Голићу бива приређен почасни испраћај – дивило му се и „мало и велико и сви су јавно говорили да, откад им је цар умро, такве параде није било. Било је и поклона и много којешта”. Потом разговор скреће на друге теме, да би се Алекса вратио својој свемирској пустоловини нешто касније, како би додао завршни детаљ и нагласио своју опчињеност Јелицом – он је презрео и одбацио ме-

⁴⁷ Јован Стерија Поповић, *Лажа и паралажа*, у: *Лаже и паралаже*, Изабране комедије, КОВ, Вршац, 1997, стр. 41.

сечну краљицу, која је потом себи одузела живот, али је у случају наше фрајле остао смртно заљубљен.

Овакав комплимент, месечево путовање и лунарни дворски живот, разуме се, остављају дубок утисак на лаковерну девојку, и она се враћа теми у неколиким сценама у другом чину. Најпре, објашњава оцу разлоге због којих ће барон засигурно остати у њиховој кући, она препричава разговор, који неповерљиви али ипак пре свега лакоми отац коментарише делом иронично а делом са чуђењем:

ЈЕЛИЦА: О, татице, он, ако и остане, неће из другог узрока, него због мене.

МАРКО: Хм, гледај ти ње! Моја ћерко, он је барон!

ЈЕЛИЦА: Знам ја још и како је месечну краљицу одбацио; али зато сам га ја опчинила као цауберин у цауберпаласту.

МАРКО: Шта ти бунцаш о месечној краљици? Каква месечна краљица?

ЈЕЛИЦА: Зар ви не знате да је он у месецу био?

МАРКО: Е, видео ћурку, па хтео да јој пришије магарца.

ЈЕЛИЦА: Зацело, татице! Има једна машина на којој се иде.

МАРКО: Но комедије! И то да чујем!

ЈЕЛИЦА: Ту је барон отворио с царицом бал, која се после заљубила у њега и отровала се, што није хтео да је узме.

МАРКО: Па у месецу зар има људи?

ЈЕЛИЦА: То сам и ја читала. Само нисам знала да имају краљице. Барон жали њену судбину, али опет каже да би овде радије живео, и то због мене.⁴⁸

⁴⁸ *Нав. дело, стр. 58.*

Након тога, Јелица се враћа теми у другој сцени другог чина, када пропитује „слугу” Миту да ли је био на Месецу и шта је тамо доживео. За разлику од Алексе, који са једне стране ставља нагласак на своју неодољиву привлачност, са друге, пак, на славу и почести које му се указују, „бединтер”, у складу са другачијим погледом на свет, али и све јачом неутољеном глађу, даје особит опис виђеног: „сокаци од самих кобасица начињени, зидови су од леда, људи с једном ногом, велики од педља и по.”⁴⁹ Књишки наивна, али не и глупа, Јелица приупита како је могуће да је барон био на балу и играо с царицом, кад је толико мала. У тренутку схвативши да је потребно да допринесе уверљивости приче, Мита саопштава да су у царском двору сви великаши, и да није никакво чудо што је и царица била велика, или, као што је чуо, од свију највећа. Уосталом, послуга се забављала за себе, и није обраћала много пажње на то шта господари раде.

Стеријина епизода о путовању на Месец и тамошњим догодовштинама тако је стављена у функцију истицања како степена измишљотина и лажи двају превараната тако и њихових појединачних карактеризација, исто као и степена наивности и лаковерности богатог трговца и његове преначитане ћерке удаваче. Јасно смештена у подручје фиктивног, ова епизода без сваке сумње упућује на традицију књижевних достигнућа која преко Сирана де Бержерака воде до самог родоначелника жанра, Лукијана из Самосате, и његове *Истините приче* и *Икаропменина*.

Група дела од нарочитог значаја за предисторију и контекст појаве SF жанра у српској књижевности јавља се, потом, тек у другој половини XIX века, непосредно пре и после објављивања научнофантастичних

⁴⁹ *Нав. дело*, стр. 61.

првенаца – Илићевог, Комарчићевог, односно Миланковићевог рада. То су релативно непознати краћи текстови различитих жанровских одлика, који, непосредно или посредно, говоре о далеком Београду XXI века.⁵⁰ Тако се текст Милана Јовановића „Нове вароши – нов Београд” из 1867. године претежно усмерава на урбанистичке и регионалне саобраћајне проблеме града коме је „по његовом срећном положају суђено да буде једна од најважнијих трговачких вароши на источном сухоземљу Европе.”⁵¹ Неколико година доцније, 1871. године, у анонимно објављеном тексту под насловом „Београд после 200 година”, детаљно се развија слика утопијске будућности престонице. У тексту су обухваћене многе теме важне за мотивски комплекс утопије, између осталих и напредак науке и технике и утицај тога напретка на друштво будућности. Захваљујући новим сазнањима „о вери и моралу, о Богу, човеку и свету, о срећи и будућности људској”, људи будућности су далеко савршенији од људи данашњице.⁵² Човек

⁵⁰ Види опширније у Иво Тартаља, *Београд XXI века*, Из старих утопија и антиутопија, СКЗ, Београд 1989, стр. 5-10. Сви поменути радови прештампани су на крају ове обимне студије.

⁵¹ *Београд XXI века*, стр. 213. По Тартаљиним речима, у „књизи о домаћим утопијама овом је раду место више да покаже историјско залеђе и да послужи за поређење.” *Нав. дело*, стр. 9.

⁵² „То све заједно, ал поглавито природне науке тако су измениле, рашириле и улепшале све погледе и појмове људске о вери и моралу, о Богу, човеку и свету, о срећи и будућности људској, да се наши данашњи појмови о томе не могу ни испоредити с онима, па су тако и људи у свему савршенији од нас. (...)

Појам о духовству и светињи божијој далеко је виши и чистији, и тако испуњава ум и душу, да су сви они спољашњи додаци у различитим хришћанским и другим верописповестима постали излишни, те онако један по један отпада и вера Христова излази све чистија. Хришћанске вероисповести изједначиле су се, те ни цркве се не разликују по конфесији, него само по народу и језику. Празници су већом страном отпали. Само је недеља дан за јавно суђење и расправљање управљачких послова општинских

такође губи и илузију о свом повлашћеном положају у космосу, будући да Земља представља само један у низу небројених светова настањених живим бићима, и то, по свесности и умности, на почетном а не завршном крају тога низа.⁵³ Поодмакли степен развића науке и технологије, омогућава човечанству да се ослободи од принуде да ради, заменивши људску и животињску радну снагу машинама – све „послове надничарске, тежачке, занатлијске и многе вештачке израђују справе, а људи су, као и неке од њих научене животиње, само настојници и управљачи.”⁵⁴ Уколико и желе да се баве нечим, онда је то „само од забаве.”

Са друге стране, текст Светолика Ранковића из 1895. године, насловљен „У XXI веку”, представља пример негативне утопије са снажном сатиричном цртом. Јунак Ранковићеве приповетке, гимназијски професор латинског језика Никола Николић, заспи мамуран након пијанке на „патарице” неког свог колеге 1895. године и усни да се пробудио у свету из године 2095. Како се и може очекивати, свет XXI века битно

и земаљских. Све секте и редови од хришћанских свештеника изгубили су се, сви су једнога реда. Намастери и њихове функције претворени су у добротворне заводе новијега доба.” Анонимни напис „Београд после 200 година”, *Српски омладински календар*, проста 1971. година, у: *Београд XXI века*, стр. 235-236.

⁵³ „Сваки је убеђен о безграничности света, пуно далеко већих и савршенијих светова од Земље, који су сви пуни живих створења, међу којима у оном непрегледном низу не чини човек, како се данас мисли, завршну, него почетну тачку од створења свесних и умних. Сви верују у одређење човека на безгранично усавршавање, на небројеним световима, са све савршенијим оруђима; и колико верују на лепшу судбину и срећу онога даљега живота, толико је држе и у уживању овога, али у природном живљењу, уза само оно и онолико потреба телесних, без коликих и којих се не може бити, а све што је преко тога држи се за болест и велику несрећу.” *Нав. дело*, стр. 235

⁵⁴ *Нав. дело*, стр. 230.

је другачији од јунаковог, и прте свега се одликује развијеним достигнућима урбанизма, архитектуре и технике. Дворови и палате су горостасне и громадне, по улицама се крећу кола на електрични погон док је ваздух испуњен летилицама – ваздушним лађама са крилима које језде великим брзинама. Колико је професор зачуђен овим достигнућима толико су људи из будућности изненађени његовим цепним сатом, „лепом антиком” из XIX века.

Професор Николић посетом својој гимназији открива да је у свету будућности дошло не само до замене друштвеног положаја жена и мушкараца, већ да су се практично обрнуле и многе традиционалне душевне и телесне родне особености. Сада је директор његове гимназије жена по имену Љубомир Љубичић, која својим службеницима доминира и хијерархијски и физички.⁵⁵ Кроз сатирично шаљиви тон пробијају се тако обриси једног другачијег света, у коме је, поред промене мушко-женског односа и улога полова, коренито промењена и сама структура друштва. Будући професори, судије, лекари, официри, инжењери и остали државни службеници, сви се они школују у женским гимназијама, јер других и нема, а потом на универзитету. Како више нема ни ратова, војна служба не постоји, а заштита земаљског поретка у потпуности је у рукама жена.

Ипак, и поред позитивних промена, у међуљудским односима присутна је атмосфера нелагодности и страха. Запослени су строго контролисани, а техничко-технолошка достигнућа стављена су у службу до крај-

⁵⁵ „Истота тренутка овај грациозни директор у сукњи дохвати преко среде господина Персу, баца га увис и дочека на руку. Господин, или боље рећи госпођа, Перса стидљиво обори трепавице и поче да дише убрзано, баш као каква цурица из нашег века после нежног пољупца.” *Београд XXI века*, стр. 245.

њости бирократизованог просветног система, у коме право на лични избор кретања и места становања не припада појединцу. По наређењу министра просвете, наставници станују у електричним возилима и на ново постављење одвозе се тренутно, чим пристиге телеграм из министарства. „Чим ко скриви”, објашњава директор(ка) „преузвишени нареди депешом; 'Кола нумера 324, 325 да се сместа упуте на сталну дужност у Лозницу'. Наставник одмах узима своју породицу, седа с њоме у кола, отвори електрични апарат и – збогом. За један дан мора бити у Лозници. А кад је преузвишени сувише љут, он нареди да се кривац ваздушном лађом пренесе у место новог назначења.”⁵⁶

У склопу објашњења устројства школе, управница гимназије, издајући наредбе пиштаљком, професору Николићу организује праве маневре потчињених наставника, који по школском дворишту показно изводе сложене покрете. На исти начин, појашњава главнокомандујућа, која професору личи на адмирала, „ми чинимо заједничке излете у поље и уопште кад год остављамо варош – то чинимо сви заједно. Тако нам се даје прилика да је сваки државни службеник под непрекидним надзором и због тога не може имати случајева да ствара опозицију влади.”⁵⁷

Слично је не само у просвети, већ и целокупној државној управи – судовима, полицији, министарствима, поштама, итд. – која је организована по истом начелу. На сопствени ужас, професор Николић открива да је идеологија српске државе утемељена на ставу да срећа и добро једног народа не лежи у његовом умном и културном напретку већ „у мирном и правилном току живота (јело, пиће и одело)”. Књижевност и уметност

⁵⁶ Београд XXI века, стр. 247.

⁵⁷ Нав. дело, стр. 249.

у XXI веку представљају „безначајне ствари”, док, на крају крајева, нису неопходне нити школе, будући да оне не доприносе ништа људској срећи схваћеној на описани начин; школство стога постоји искључиво због државних потреба.

Присуствујући часу историје, на коме се предавала „Историја српског препорођаја” – време од XX до XXI века, при чему су преци из XIX века по мишљењу Николића ученицима представљени црњим од животиња, професор се побуни и изазове пометњу. У метежу који настане Николић се буди, схвативши да је све био сан, и завршавајући приповетку радосним речима: „Хвала ти, Боже, кад нисам у XXI веку!”

Последњи од текстова који чине непосредни контекст појаве првих „правих” научнофантастичних остварења у српској књижевности јесте текст Стојана Новаковића „После 100 година” из 1911. Он са своје стране не доноси претеране новине у урбанистичком нити научнотехнолошком смислу – на техничка достигнућа новог доба гледа се са позитивним предзнаком, као средства приближавања и уједињавања људи;⁵⁸ опет, оваквоближавање, поред неоспорних позитивних ефеката носи са собом и одређене опасности: „век паре и електрицитета, у ком су простори и даљине збрисани,” оставио је народима избор или да се уједињују и зближавају, и тиме заштите своје особине, или да буду „прождерани” од околних народа. Управо то је и повод да Новаковић размишља о нужности међусобног повезивања и уједињавања Јужних Словена и балканских народа, пре свих српскога и хрватскога, у новоствореним условима, зарад њиховог опстанка на исто-

⁵⁸ „Модерним средствима муњевитог саобраћаја нестало је даљина, области су се зближиле и ближе су данас једна другој него села некада”. *Београд XXI века*, стр. 258.

ријској сцени. Београд будућности овде се види као средиште југословенског живота.

* * *

Имајући наведене оквире разноликих традиција у виду, може се рећи да је прво дело на балканским и средњоевропским књижевним просторима које, уклапајући се у актуелну утопијску расправу о улози науке и технике у прогресу друштвене заједнице и њиховом непосредном утицају на људски живот, тематизује однос свој-туђ у недвосмисленом и јасном научнофантастичном кључу, драма српског писца Драгутина Ј. Илића *После милијон година* (1889).⁵⁹ Оно је уједно и прва научнофантастична драма у светској књижевности, и једно од првих правих дистопијских остварења.

Заплет Илићевог остварења почива управо на проблему односа између веома удаљених појавних облика (или можда степена у развићу) људске врсте. Радња драме смештена је у далеку будућност света, у посткатаклизматично време (разлози пропасти „ста-

⁵⁹ Објављена је у часопису „Коло”, година I, број 15 и 16, 2. јун 1889, стр. 5-72. Постоји и верзија сачувана у рукопису, обима 48 куцаних страна, који се налази у пишчевој заоставштини, Архив Српске академије наука и уметности, сигнатура 10616. Интервенције у рукописној верзији су бројне, различитог су степена и домета, и крећу се од најзаступљенијих, језичких измена, преко дорађивања дијалога и сцена, односно измене карактеризације ликова и њихових међусобних односа, па све до коренитог избацавања, прерађивања, односно дописивања целих појава. Промене су се унеколико одразиле и на одређене аспекте смисла, пре свега у области мотивације и међуодноса ликова; опште значење дела, међутим, остало је непромењено. О томе више у овом тексту; упореди и издвојену анализу: Бојан Јовић, „После милијон година’ Д. Ј. Илића – часописна и рукописна верзија драме”, у: *Породица Илић у српској периодици 1941-1944, Породица Јована Илића у српској књижевности и култури*, зборник радова, Институт за књижевност и уметност, Београд, 2003, стр. 443-452.

рог” човечанства не образлажу се подробније) у коме су на Земљи остала само два човека. Оца Натана и сина Данијела, који се, борећи се са зверима за храну наоружани луковима и стрелама, скривају по прашумским пећинама на месту где је некада био Париз, хватају припадници „Духо-света”, развијенијег људског соја. Нови људи не говоре истим језиком као стара људска раса, разликују се по дуговечности, друштво им је коренито другачије организовано а научна и техничка знања и могућности су им неупоредиво напреднији од било чега познатог у старој цивилизацији.⁶⁰ Са друге

⁶⁰ Илић вешто, у крајње сажетој форми, пружа читаоцима знатну количину обавештења о структури Духосвета. У следећем одломку тако се образује слика сложеног универзума, при чему се уводе и други становници свемира:

„Зоран. Тако је Санко данас се навршује 150 година од дана моје женидбе са Светланом. На овај дан хоћу да јој укажем пажњу једним поклоном, какав више нико у Духосвету неће имати.

Санко. Збиља, на колико година уговористе вашу брачну везу?
Зоран. На 500. То је био најкраћи рок, који је она захтевала; а и сам нисам желео мањи, јер се надам да за тако кратко време не ћемо изаћи из воље једно другоме. Ти Санко мораш чекати још 350 година а тада ће већ она поћи за тебе.

Санко. И то ће скоро проћи; причекаћу већ. Но где је она? Има пет година како је нисам видео.

Зоран. Путовала је на Јупитер и Марс. Данас ће се вратити: а после неколико дана ићи ће на Сатурн или другу планету да насели оне сувишне милионе, који се за последњих сто година на земљи изродише.

Санко. Врло добро; бар ћемо заједно тамо путовати. (Разгледа по собама и прилази справи колутова) А гле! Опет нов проналазак. Познајем га. Ово овде, то су ваздушне струје што се крећу око својих планета. Ово ће бити нова планета „Слава”, која пре два милиона година беше још у хаосу. А ове магловите тачке, шта показују оне?

Зоран. Ту су нови светови о којима сам неки дан приповедао на Астреји. Налазе се у педесетом региону васионе, и тек се сада стварају. Ја сам се приближио најближој тачци хаотичног стања њиховог. По моме рачуну наша ће се земља охладити за милијон година, а ми ћемо морати да се населимо тамо. Овај колут што се креће хаосу, то је ваздушна струја која тежи тамо услед јаке,

стране, ново човечанство само је једна од раса којима је настањен Илићев свет – поред Земљана свемирску популацију чине и Марсовци и, пре свих, Меркуровци, који ће одиграти битну улогу у заплету комада.

Неколико места у драми посвећено је разговори-ма о природи и пореклу актера. Зоран, врхунски научник Духосвета, након што их годину дана држи у заточеништву и учи их говору нових људи, поклања Натана и Данијела Светлани, која, одбивши захтев Меркуроваца да се драгоцени улов подели са њима, прихвата обавезу да доврши припитомљавање, и да, проучавајући Натана и Данијела, можда разреши тајну порекла сопствене врсте. У том тренутку отпочиње учена, али жива расправа о томе да ли су људи преци нових становника Земље и Меркура или су пак само случајно физиолошки налик на њих.

привлачне, силе нагомиланог магнетизма у овим световима и опадања магнетизма земљиног, услед њезиног расхлађивања. Па такав начин нестаће ваздуха са охлађене земље; а ми ћемо се са правцем ове струје у нове светове одселити.

Санко. Овим проналаском победио си ове научаре са Меркура, који тврдише, да ћемо се кроз милијон година и ми са земљом охладити.

Зоран. Ама ти Меркуријанци нама једнако сметају. Криво им што се на земљи налази више остатака од прастарих створова него ли код њих. Ништа не раде, него само лете по васиони и краду чега се докопају.

Санко. Таква им је планета! А ми немамо начина да их од тога одучимо.

Зоран. Има већ 200 година како држим у затвору оног познатог слонокрадицу, Звездана. За 50 година морам га на слободу пустити. Па шта мислиш? Тај ми је однео збирку слонова; а кад сам га неки дан посетио, да видим, да ли се што поправио, из очију сам му прочитао како ми вели: „Украшћу ти и оног северног медведа! украшћу ти и оног северног медведа!”

Санко. За то чувај своје ствари боље, јер и сам знаш да су Меркуријанци занесени за очигледном наставом, а сваки који жедни за науком има права да што шта украде.” *После Милијон година*, стр. 17-19.

„Овим животињама било је у науци име: «*homo sapiens*»; припадала је извесној врсти мајмуна, која, као што видите, у многоне личи на Духо-свет. «Човек» је постигао између осталих животиња и неко савршенство. Умео је да прави од гвожђа неке покретне справе, које су милиле и једва на дан пролазиле простор од једног крока, што се на њиховом језику називаше «хиљаду километара». Још је покушавао, да помоћу некаквих справа у вис полеће; али није смео ни до месечеве сфере доћи, јер би се тамо за навек угушио.

Особине «човека» састављене су из свију животиња, што је доказ да је с њима у нераз двојном сродству био. Тако по храни био је сличан хијенама, јер се и он ранио лешинама поубијаних животиња; а осим тога имао је и особине волова или друге стоке која пасе траву.

Глава човека, после извесних година, обрасте сва у дугачку длаку, као, на пример, у медведа. Ето погледајте ова мања још није у длаку обрасла, те за то је више нама слична него ли ова већа. — Ове животиње споразумевају се некаквим мумлањем, које називају «говор», а које би нас јако подсећало на крештање данашњих папагаја.

Али што се тиче ума човечијег, и ако се он у велико разликује од осталих животиња ипак није далеко одмакао. Шта више, могу рећи, да су «људи» куд камо дивљачнији и крвожеднији од осталих животиња, јер осим тога што су убијали животиње за своју исхрану, они су се и међусобно, од времена на

време, клали, те и онако кратак живог још већма прекраћивали. Да то нису чинили, ми би можда имали по више овакових егсемплара.

Да те животиње имају особину да науче и наш духо-збор, о томе се можете уверити одмах.”⁶¹

Са своје стране, Данијел, лудо заљубљен у Светлану од тренутка кад ју је угледао, покушава да јој приближи осећајност и научи је љубави и страсти. Његова настојања, међутим, не наилазе ни на какво разумевање, и у очима љубљене га представљају као мушичаву „звер” којој се ничим не може удовољити. Основне емоције, пре свих „незадовољство”, исто као и „љубав”, „туга”, „мржња” тумаче се као „силна болест” која је убрзавала смрт човека.⁶²

Ни људи духо-Света нису ништа мање туђи старим људима. Данијел задовољава своју жељу за Све-

⁶¹ „После милијон година”, „Коло”, стр. 24-25. Сусретом припадника Духосвета, Меркуроваца те последњих људи отпочиње низ догађаја са троструком мотивацијом: са једне стране припадници Духосвета желе да докажу или оповргну тезу о људима као својим прецима, са друге стране Меркуровци, бескрупулозни колекционари ретких животиња, бацају око на Натана и Данијела те, на крају, Данијел, који је, не знајући ни ко је ни шта је она, једном приликом већ видео Светлану и заљубио се у њу, настоји да је по сваку цену придобије за себе.

Овакав заплет доводи до бројних трагикомичних ситуација, где Данијел покушава да наведе Светлану да схвати и искуси не само љубав већ и друге емоције, Биљан, Зорка и Лаган, посланици са Меркура, упињу се да отму Данијела и Натана и одведу их на матичну планету, живе или препариране, а Светлана да дресира Данијела, сачува га од ловокрадица и испуни своју научну мисију. Настојања ликова, међутим, нису плодносна – нико не успева у својој намери све до тренутка када се Данијел, сломљена срца и решен да прекине понижење, убија, а за њим и Натан.

⁶² Исто, стр. 67.

тланом, али не изазива никакву душевну реакцију. Када се понадао да је његова страст растопила „ледену санту” у Светланиним грудима, и пробудила божанску искру, испред себе је угледао хладни „мраморни кип”. Када схвати да су његова настојања безнадежна, одузима себи живот, а Натан горко коментарише савршену егзистенцију без опасности и узбуђења:

НАТАН: За тобом, сине, за тобом! Нека угледају ови хладни кипови, како осећаји, та искра божанске милости, прате човека у вечно блаженство. Погледајте ви, децо савршенства, у коме се ништа не осећа, ништа не жели; у овом поништеном животу лежи трагедија целог човечанства. Милија му је била смрт, јер је њезино савршенство боље. У опакој бури судбине сломио се брод човечанства; али човечанству беше милије борити се са таласима њезиним него ли пловити по устајалој бари вашег савршенства, коју никакав вихар покренути не може. (...) ⁶³

Трагичан крај последњих људи оставља наследнике Земље потпуно равнодушним – води се расправа да ли чињеница да је сасвим припитомљени Натан прибегао подражавању дивљег Данијела, тј. самоубиству, значи да су оба примерка била ипак ближа мајмунима него становницима Духосвета, ⁶⁴ односно, да ли ће штета коју су претрпеле коже значајније отежати препарирање примерака.

Разлика између два људска соја остаје тако у Илићевој драми обострано непремостива препрека – иако

⁶³ Стр. 71.

⁶⁴ „Биљан: Сад потпуно верујем, да је ово подражавање припитомљена Натана највећи доказ, да је човек ближи мајмуну него нама.” „После милијон година”, стр. 72.

постоји жеља да се допре до суштине другога, у једном случају емоционална и љубавна, у другом научна и разумна, Натана и Данијела и људе духо-Света до самога краја дели провалија. При томе, одлучујућу улогу за пропаст комуникације игра неспремност или неспособност новог човека да у старим људима виде потенцијалне са-друге, или макар угрожену врсту.

* * *

Овако описана радња, представљена у grubим потезима, одговара и верзији објављеној у часопису „Коло” 1889. године, и верзији која је до нас дошла у рукопису, чијих се 48 куцаних страна чува у пишчевој заоставштини, Архив Српске академије наука и уметности, сигнатура 10616.⁶⁵

Већ сама чињеница да је Илић, четврт века након објављивања текста, предано радио на рукопису, говори колико му је било стало до овог остварења. Очигледно, оно што је било објављено у часопису задовољило је његове амбиције у датом тренутку, но, то није била и његова коначна реч. Стога је занимљиво погледати врсту и количину ауторских интервенција до којих је дошло у новој верзији драме – чиме је Илић био задовољан а чиме не, где је осетио потребу да изврши површинске измене а где да захвати у саму срж свог комада.

Без намере да се направи исцрпан попис свих интервенција, овде ће се указати на најкарактеристичније разлике између две верзије; тако ће у наставку расправе бити речи пре свега о врстама промена и њиховом утицају на склоп и значење дела.⁶⁶

⁶⁵ Рукописна верзија објављена је у књизи Драгутин Илић, *Избране драме*, Нолит, Београд, 1987, по којој ће и бити навођена.

⁶⁶ Притом ће се, ради упоређивања и лакшег сналажења, часописна верзија текста и број стране означавати са „(Ч, пп)” а рукописна са „(Р, пп)”.

Променама које су најраспорострањеније, језичке природе, проткано је безмало целокупно ткиво драме. Илић је очигледно настојао да у потпуности осавремени језик, исправи правописне и граматичке грешке и престилизује одређене исказе. Како то изгледа, и колико је у томе успео, најбоље говоре следећих неколико примера: најпре је реч о измени Натановог монолога о удесу човекове гордости, из прве појаве првог чина:

Па ипак, човек који упоређиваше себе највишем бићу, који замишљаше да је свемогућ, љуто је кажњен, Његов живот био је само странпутица, зидање вавилонске куле, забуна пометених језика. Тражио је боље а нашао горе.

(Ч, 10)

Па ипак, човек који равнаше себе највишем бићу, који тражаше у себи свемоћ, љуто је кажњен. Живот његов беше само странпутица, зидање вавилонске куле, забуна пометених језика! Тражио је боље и дочекао горе!

(Р, 325-326)

Такође, као типичан ове врсте може се узети и пример прераде Зориног и Данијеловог разговора, из појаве IX:

Зора: Тебе, дакле, очи маме? Хм! То је за цело чудновато! Желиш да се својим уснама дотакнеш очију? Па лепо, оди мени и учини то. Баш ме занима шта ће са тим бити!

Данијел: Проклети створе!

(Ч, 40)

Зора: Тебе, дакле, маме очи? То је заиста чудновато! Желиш да се својим уснама дотакнеш очију? Па лепо, оди мени и уради то.

Данијел: Проклета жено!

(Р, 349)

Илић, дакле, мења редослед речи („очи маме” / „маме очи”); изразе („за цело” / „заиста”; „учини” / „уради”; „створе” / „жено”); глаголско време („Његов живот био је” / „Живот његов беше”); престилизује исказ („замишљаше да је свемогућ” / „тражаше у себи свемоћ”); мења интонацију („Тражио је боље а нашао горе. / „Тражио је боље и дочекао горе!). Анализа ових и сличних примера, присутних од почетка до краја текста, упућује на закључак да је пре свега реч о интервенцијама које потичу од промене у језичкој норми или од ауторовог измењеног језичког осећања и које, будући да остају на површини и не задиру у дубинске слојеве драме, без обзира на заступљеност у рукописној верзији драме, немају ширег структурног ни семантичког значаја.

Звучне, правописно-граматичке или стилске измене у одређеним се случајевима преплићу са структурним променама, као што се може видети у трећој строфи *Песме* са краја прве појаве првог чина. Овде, наиме, долази до побољшања у римовању, дакле до промене микро-структуре – Илић мења практично једина два не-римована стиха у песмама које се налазе у драми („тако” / „ломи” „летом” / „исконе”), доследно довршавајући уобличење песме:

Дух живота што ми душу
Божанственом искром краси
Да л се и он губи тако
Као песме моје гласи”

Ил у зраку васионе
Изван свога трошна тела,
Узлетеће вечним летом
Хитра, смела и весела?

(Ч, 8)

Дух живота душу што ми
Божанственом искром краси
Да л се и он губи, ломи
Као песме моје гласи”

Ил, у зраку васионе,
Изван свога трошна тела,
Излетеће у исконе,
Ведро, смела и весела?

(Р, 324)

Осим на микро-плану, захвати су присутни и на вишим структурним равнима – у рукописној верзији Илић широко захвата у распоред и садржину појава и чинова, као и у број и карактеризацију ликова. Промене ове врсте у најтешњој су вези са општим смислом драме, будући да се и мењањем распореда постојећих делова, и избацавањем и дописивањем текста значајно мења и смисао целине.

Тако, изразите интервенције претрпиле су уводне појаве у I чину, где Илић дописује велики део текста у расправама које се воде при представљању поклона Светлани. Нови текст доноси и нове информације. У овм случају, научном подручју које су нови Земљани освојили придодају се и био-хемијска знања, као што се може видети када Зоран и Санко разговарају о Меркуровцу ловокрадици који је заточен већ много година,⁶⁷ и издржаће казну од још педесет:

Тај ми је однео збирку слонова, а кад сам га, пре неки дан, посетио да видим да ли се што поправио, из очију сам му прочитао како ми вели: „Украшћу ти и оног северног медведа! Украшћу ти и оног северног медведа!”

(Ч, 19)

⁶⁷ Двеста у часописној, двадесет у рукописној верзији.

Тај ми је однео збирку слонова, те да се уверим колико је утицао на његов меркуровски дух морални серум што му га убризгах, прочитах му из очију како ми вели: „Украшћу ти и оног северног медведа! Украшћу ти и оног северног медведа!” Као што видиш, Меркуровцима не помаже никакав серум.

(Р, 331)

Уз познавање биохемијских процеса који чине подлогу функционисања свести односно душе, у расправу се уводи и категорије морала; ипак, из карактеризације људи Духосвета потпуно изостаје било каква примеса отворености за психологију, философију или неку од друштвених наука, која би отворила сложено питање дефинисања одређивања хумане јединке и њених права.⁶⁸ Из тог разлога, квантитативне разлике остају одлучујуће за доминацију врста над врстама. Такође, уз већ постојеће назнаке волунтаризма/тоталитаризма (Зоран лично држи у заточеништву преступника, но, истине ради, мора и да га пусти до одређеног рока) јавља се и могућност слободног експериментисања хемијским супстанцама на појединцима.

Знатне измене доживљава и расправа о месту људи у еволутивном низу. На пример, у појави 2 рукописне верзије одељак о крволочности пребачен је из описа духовних особина у опис исхране а део о царевима потпуно избачен; поред тога, дописан је и подужи текст у коме се расправља о томе да ли су људи физиолошки преци Духосвета или не.

⁶⁸ Марта Фрајнд истиче да је Илић, у свету око себе, био забринут због „превласти материјалних вредности, губљења људских веза и односа у свету технолошког напретка, рационализације поступака и прекида комуникације међу људима а нарочито губљења драгоцених вредности које је људска цивилизација изградила на плану етике.” У: „Драгутин Илић или драма између историје и фантастике”, *Изабране драме*, стр. 20.

И остатак текста садржи бројне интервенције – примера ради, у рукописној верзији у први чин је уметнута појава, која добија број 6, док су појаве које следе пренумерисане; сасвим кратка појава VIII избачена је, тако да је од појаве 9 нумерација опет напоредна; избачен је предлог и покушај Биљанов да ножем убије Данијела, а додата појава 11, у којој Светлана, по доласку на сцену, схвати шта се догађа и, дозивајући Санка у помоћ, појури за отмичарима.

Други чин је претпео још веће интервенције – појава 1 је прерађена и проширена појавом IV из часописне верзије драме; додата је појава 2, у којој Светлана и Санко разговарају о томе како догађаји око последњих људи утичу на политичке аспекте односа Земља-Меркур; појава I из часописне верзије сада је појава 3, с тим што је потпуно додат мотив оживљавања статуе. У појави IV дописан је коментар, Натанова реакција (потресе се и бризне у плач) и Данијелово размишљање о времену; појава III (Натанов монолог) избачена је, тако да се нумерација поново подударе. Појава 7 скраћена је у односу на одговарајућу часописну, а појава VIII је замењена. Појава IX је избачена а X пребачена у III чин.

У III чину прва и друга појава сада су нове, а трећа појава састављена је од X појаве II чина и I појаве III чина часописне верзије. II појава из часописне верзије претворена је у појаву 4 у рукописној; дописана је и појава 9. Све у свему, трећи чин часописне верзије има 9 појава, док је у рукопису тај број повећан на 14.

Када је пак реч о носиоцима радње, интервенције се примећују већ од самог почетка драме, тачније од означавања ликова који узимају учешће у догађајима. Најпре, они су унеколико другачије одређени него у часописној верзији. У рукописној верзији из списка лица избачена је одредница „мудри” уз Натана а „његов син” уз Даније-

ла; Биљан је сада „опуномоћени” посланика, Лаган „пријатељ”; као ликови додати су „Марсовац” и „Статуа”, као и „више Меркуроваца и земаљског духосвета.”

Поред измене ознака, Илић дорађује и карактеризацију земаљског Духосвета и Меркуроваца и њиховог међусобног односа. У часописној верзији људски род, без обзира на недостојну судбину његова два последња припадника, није толико безгрешан, што се може видети из Натанових монолога и разговора са Данијелом и са душманима. Меркуровци су приказани као незајажљиви грабежљивци, које покреће искључиво жеља за сакупљањем и поседовањем. Ово се пак уклапа у (поједностављену схему): људи – хришћанска идеја о љубави према ближњем / Духосвет: власт науке, логике и апсолутног разума, без емоционалности (ипак одређене етичке вредности – научничко поштење, мирољубивост, тежња за разумевањем) / Меркуровци – коначни исход технолошке револуције (потпуни распад емотивног и моралног вида људске цивилизације).⁶⁹

Илићеве интервенције на тексту унеколико мењају ову схему – у рукописној верзији умањена је (само)критика човекова⁷⁰ и појачан емоционално-тактилни мо-

⁶⁹ Види М. Фрајнд, *нав. дело*, стр. 22.

⁷⁰ Ево како изгледа већ поменути одломак о царевима у часописној верзији:

„*Натан*: Чини како ти је воља. Некада је човек, као мудрац, седео уз колена царева. Ах где су сада ти величанствени цареви да виде људску мудрост у кавезу животињскоме?”

Светлана: Ти рече цар. Шта значи то?

Натан: Срећни створови, који немате ни појма о бедној прошлости људи. Цар, то је био господар над свима људима. Сви су људи морали да на његов миг раде оно што заповеда. Хтедне ли он да гину, они су гинули. Он се бринуо за свој народ, да га од опасности сачува; а ко не би слушао њега он га је могао и на смрт осудити.

Светлана: Дакле, цар је био некаква савршенија и снажнија животиња од свију вас?

менат.⁷¹ Код Духосвета, сада је наглашена охолост и неспремност да се сазнања поделе са другима. У том светлу, и карактеризација Меркуроваца трпи измене – даје се одређено оправдање за њихове поступке, а додатна блискост постиже се додавањем свести о припадности

Натан: То не! Он је био човек као и ми. Рађао се као и ми; тако је живео, па тако је и умирао као и ми. Али људи морадоше имати некога, који ће им заповедати и који не ће дати да се међусобно до последњег покољу.

Светлана: Кукавне животиње! Природа их је на рођењу на смрт осудила те им је и тај кратак живот био дуг те су га се пре времена отресли. Узалуд се мучим али ја не разумем зашто би се међу собом исклали!?

Натан: Јер је сваки човек сматрао, да он треба да има све, па је од других и грабио. Они од којих су поједини прихватили све, били су у беди и невољи. Кад је пак тим гладним и жедним, бедним и невољним додијало трпети муке, они покушаваше да отишљу од оних који уживају, па су се тако често међу собом клали.

Светлана: Ништа не разумем!

Натан: И нашто ти да разумеш. Ви којима је вечност поконила своју моћ и не можете разумети све оно што су смртни разумевали и осећали.”

Биљан: Тако је! И ја сам често гледао како се разне животиње једна с другом кољу; али никад нисам опазио да се кољу животиње од једне врсте. Међер је човек био најопаснија звер.

Зоран: Чули сте, дакле, све о стању ових животиња. Да се нису узајамно клали канда данас тај сој животиња не би био оваква реткост за нас.

Светлана (пришав Данијелу): Како је сличан нашем облику! Па нема на себи ни оног медвеђег руна, које Натан има.”
(Ч, 28-29)

У рукописној верзији, он је изостављен у потпуности.

„*Натан:* Чини како ти је воља. Некада је човек, као мудрац, седео уз колена божје. Ах, где је сада Бог, да види људску „мудрост” у животињском кавезу?”

Светлана (пришав Данијелу): Како је сличан нашем облику! Па нема ни оног медвеђег руна, у које је Натан обрастао.”
(Р, 339)

⁷¹ У четвртој појави другог чина (р) додате су дидаскалије које се односе на нежност телесну присност у односу оца и сина: „(Држећи [га] и гледајући му у очи)”, (Привлачи га грудима), (Подигне му главу и гледа га у лице, нежно), (Сакрије лице на његове груди), стр. 356-357.

ентитету, емоционалног односа и наговештаја страсти у односу Зоре према Данијелу.⁷²

Тако се изразити пример за промењену мотивацију Меркуроваца среће у 3. и 4. појави првог чина:

Биљан: Ово, најпосле, не могу да разумем. Земаљски Духосвет и сувише је неповерљив према Меркуру.

Марсовац: Како то?

Биљан: Крију као хрчкови сваку ређу ствар од нас, како би они сами могли проучавати и остати духовним средиштем савезнога сазвежђа. Ето, и ове две звери држе у заборављену кавезу само зато да их нико од Меркуроваца не дотакне.

Марсовац: Као, на пример, оног белог слона...

Биљан: У интересу науке га прихвати-смо...

Марсовац: Хтеде рећи – украдосте?

Биљан: Нека је и тако, али, крађа и крађа то су ипак...

Марсовац: Две крађе.

Биљан: Ипак се разликују по тежњи и циљу. Када ја, на пример, прихватим туђу ствар

⁷² „Зора: Загрлићу те, притиснућу те на своје груди, и чекаћу ва-грушто на уснама својим гори. (*Привуче га себи и грли.*)

Данијел (*покушава да је отисне од себе*): Остави ме!. Твоје ме очи не маме. Ја сам човек; није свеједно ми које очи!

Зора (*не испуштајући га из загрљаја*): Али покушај; хајде са мном... тамо, оној пећини. Нико нас неће узнемирити.

Данијел: Нећу, остави ме!

(*Стоља се чује шум и узбуна*)

Зора: Ти си мој!

Данијел: Али шта хоћеш са мном? Ти ниси Светлана, ја љубим само њу!

Зора (*нежно*): Љубићеш и мене. То је свеједно! Хајдмо! (*Вуче га излазу.*)”

(Р, 349-350)

из личних прохтева, то је заиста крађа: али прихватити је у племенитој жеђи за науком и у намери да тиме обогатим своју планету...

Марсовац: Крађом суседне..?

Биљан: Онда сам ја, ако ме као нашег Звездана слонољубца ухвате и затворе, не лопов, већ мученик за своју планету...

(Р, 349)

и:

Биљан: Јасно је да земаљски духосвет раскида сваку научну заједницу са Меркуром.

Лаган: Нашто сумњати? Срж те планете је себичност.

(Р, 341)

Релативизација схематских црта у групној карактеризацији ликова доприноси тако усложњавању психолошких, друштвених и политичких односа у драми, динамизацији радње и повећању општег утиска о успешности Илићевог драмског дела.

Да закључимо: преглед рукописног текста Илићеве драме *После милијон година* показује да су исправке бројне, различитог степена и домета, и крећу се од најзаступљенијих, језичких измена – граматичких, правописних и стилских, преко дорађивања дијалога и сцена (скраћивање/проширивање/изостављање текста), односно измене карактеризације ликова и њихових међусобних односа, па све до коренитог избацивања, прерађивања, односно дописивања целих појава. Практично сви нивои структуре претрпели су промене, које су се опет унеколико одразиле на одређене аспекте смисла, пре свега у области мотивације и међуодноса ликова.⁷³ Опште значење дела, међутим,

⁷³ И поред пажљивог читања и великог труда да се исправе и веома ситни детаљи (примера ради, избачена је нота фриволности

остало је непромењено – без обзира на продубљивање осећајности и додавање људских црта код свих учесника, у Илићевом трагикомичном делу⁷⁴ нема простора за разумевање и помирење суштински различитих врста у једном научно и технички напредном, али безнадежно отуђеном свету.

* * *

И роман Лазара Комарчића садржи наглашене елементе утопијског промишљања, чврсто повезане са мотивима фантастичног путовања платонистичке традиције. Основна структура *Једне угашене звезде* преузима уобичајене моменте душевне авантуре свемирске врсте, у којој се износи најшири спектар философских уверења усмерених на космолошка, антрополошка, социолошка и моралистичка питања. Главни јунак, захваљујући спознајама до којих долази током путовања, усваја мишљење о општој пролазности свега постојећег, па тако и свих васељенских светова укључујући ту и наш.

Радња романа, у сновиђенској ноћи након пролога – комичног описа предавања о бескрајности васељене које је Д. С. одржао у београдској „Грађанској касини”, носи јунака пут космичких пространстава. Саслушавши предавача, изложеног подсмеху светине због изнесених идеја о величини свемира и непрекид-

из Светланиног обраћања Данијелу у појави V часописне верзије), Илић уме и да се заборави (тако се, у рукописној верзији, у дописаном тексту заборавља да је Данијела и Натана Светлана на поклон добила за годишњицу брака, а не за рођендан. Р, 336). Квалитет извршених промена, заправо чини занимљив предмет за опширну анализу.

⁷⁴ Комична страна ипак је далеко пригушенија, будући да је у овом и у већини других дела Илићу ближи морализаторски него хумористички тон.

ном прогресу живота, јунак одлази кући и, необећен у изнесене идеје о неумитној пропасти свега што је настало али и под утиском догађаја, тоне у сан. Усред ноћи пробуди га младић дозивајући га по имену и саопштава му да га води на путовање. Јунак примети да је младић провидан, и потом спази себе како лежи на кревету; помисли да је умро, но младић га умири речима да је још много година пред њим. Оно што види, објашњава му, то је његово тело, промењиво и непрестано обнављајуће, уснуло мртвим сном, док је његова душа, непрестано иста и непромењива, будна и сада ће на далек пут.

Јунак потом сазнаје план путовања: требало би да прође поред безброј сунаца и сунчаних система и дође до једног давно умрлог света, који се налази „баслословно” далеко од сунца, на 10000 светлосних година. Ипак, сапутници ће се кретати далеко брже од брзине светла, будући да их очекује разгледање мноштва небеских знаменитости – духовни свет, подучен је јунак у складу са традицијом сновиђенских свемирских путовања, не зна за даљину.

Јунак и његов вођа и водич, за кога се испоставља да је Лапласов дух, „једна виша интелигенција која је видела толико у даљину и будућност”, запуте се ка Месецу, а потом, неслућеним темпом, ка звезди Мизар, другом небеском телу у репу Великог Медведа. Путовање је пропраћено сваковрсним астро-физичким запажањима и објашњењима, такође и размишљањима о друштвено-политичким проблемима на матичној планети. Између осталог, Комарчићев јунак бива упућен у чињеницу да у космосу постоји ванземаљски (интелигентни) живот, и то почев од непосредног суседства – од Месеца и Марса. Месец је тако некада имао атмосферу и био настањен бујним животом, док је на

њему сада остала само вегетација;⁷⁵ Марс, са друге стране, јесте дом цивилизације напредних астронома, старе неколико милиона година.⁷⁶

Лапласов дух потом критикује позитивизам у људском сазнању, који онемогућава да човек доспе до ко-

⁷⁵ „На најнижим низијама „Мора плодности” расте нека врста цвећа, чији цветни листићи изгледају да су коштани, те им не може наудити ни зима ни врућина.” Стр. 43.

⁷⁶ „Збиља, јеси ли кад имао прилику, да на мало веће дурбине посматраш вашег Марса?” упита ме он одједном.

„Нисам” одговорих му.

„Штета. Ти би онда на целом шару Марсовом видео грандиозне радове Марсових становника, и по томе би добио појам о високој интелигенцији њиховој, као и о огромној умној моћи и великом знању њихову на пољу више технике. Они су цео тај глоб опасали читавом мрежом циновских канала — циновских: и по ширини и по дужини и по множини. Они су ове канале провели кроз све своје континенте, и ове везали са свима њиховим морима, морским заливима и језерима: и то су све правилне, чисто геометријске, вештачки изведене Фигуре; а у целокупном том раду њихову види се дивно изведен план, изведен у очевидном циљу, да се тим каналима плови и одржава жив и брз трговински саобраћај и на суву и на води, да се водом из тих канала свуда по континентима натапају потеси, њиве и ливаде, баште и пашњааци; јер на Марсу врло ретко кише падају, а и мора су тамо куд и камо плића него на вашој Земљи. И све то очевидно казује да и на тој планети вашег Сунца има људи, далеко напреднијих него што су на вашој Земљи. У осталом Марс је врло сличан Земљи вашој. Његове климатске прилике далеко су угодније за живот, него што су у вас. Тамо не може бити ни врло оштре хладноће ни врло велике врућине. После, Марс је готово за половину мањи од ваше Земље и зато су његови становници и лакши и чилији и интелигентнији. Они могу устрчати уз врло стрме нагибе, без замора и тешкоће; а то све јако утиче на развијање телесно, а, по томе, и на развијање душевно... „И сад, кад између *осам* планета вашег Сунца имају не једна, већ две планете, иа којима има разумних створења, онда је, опет велим, права лудост уобразити, да је само ваша Земља обдарена божанском моћи, да у свом крилу произведе, подигне и однегује људе, а милиуни милиуна других сунчаних планета и већих и мањих од ваше Земље, образованих из истих стихија васељенских и по истим вечитим законима њеним, па да буду лишене тога дара, те моћи, те способности,” додаде Лапласов дух. Стр. 97-99.

начне истине – постојања бога, који одређује смисао „радионице васељене” – деловање сила које непрестано теже за вечитим напретком, за вечитим усавршавањем облика, у настојању да се створи, лепо, хармонично, узвишено, а уништи наказно, слабо и болешљиво. Примера ради, по Комарчићевој замисли, Марсови становници су куд и камо савршенији, телом гипкији, умно моћнији него становници Земље, отприлике као Европљани према Патагонцима.⁷⁷

У разговору, сапутници стижу до одреднице, мрачног царства Амадураме, у васионско гробље чини су покојници играли велику и сјајну улогу у историји све-

⁷⁷Мада не сачињавају основ романа, оваква излагања јунаковог духовног водича, у којима су присутне све претпоставке потенцијалног сукоба цивилизација и рата светова утемељене на елементима биолошког и социјалног дарвинизма, омогућавају да се и и код Комарчића размишља на тему односа свој-туђ. Основно начело устројства природе, тежња ка прогресу, потчињавању и нестајању нижег, ружнијег, и несавршенијег пред лепшим, снажнијим, паметнијим, и овде води неминовном рату: постојање интелегентне цивилизације у непосредној близини Земље, разуме се, на планети Марс.

”О да ти је знати како је био нагрдан примитивни човек; он је био куд и камо ближи Горили него данашњем човеку; тако исто ни будући човек неће у многоме личити на данашњег човека. Лепша и снажнија раса осваја ружнију, нагрднију, слабију, жгољавију. У одабирању лепшега, снажнијега, лежи прогрес живота и у животињском и у биљном свету. У наказном телу нигда се не може јавити узвишена и племенита душа. Блесани се познају чак по цртама на лицу, по грубом откању коже, по згебавости самога тела њиховог. Истина има изузетака, али су они врло ретки... Ето, на прилику, Марсови становници куд и камо су савршенији, телом гипкији, умно моћнији него становници ваше Земље. Они су према вама што и ви према вашим Патагонцима.” Стр. 97. Са друге стране, ове идеје су у супротности са идејама изложеним касније у тексту, када се проповеда универзална једнакост свих ствари пред неминовним циклусом постанка, бивствовања и нестанка. У том светлу, нема никакве разлике између бесконачно великих и бесконачно малих ствари, будући да и једне и друге представљају светове у целини са истом судбином – коначним нестанком. Стр 208.

мира. Спуштају се на астрономску кулу у граду Гомор, престоници једне од најпространијих, најмоћнијих и најнапреднијих царевина на планети.

То је прилика да се два духа подсети сопственог света, „веселе Земље”, на којој се људи убијају из најразличитијих разлога – око корице хлеба, варљивог сјаја и пролазног господства, али и око истине и религије.⁷⁸

У даљем току романа јунак бива упознат са најважнијим особинама планете и звезданог система којој она припада, политичком прошлошћу царства,

⁷⁸ На родној планети „кољу се народи с народима, државе с државама, власници с власницима, племена с племенима, појединци с појединцима; кољу се и крве да једни друге сатру, искорене, униште; кољу се и бију за некакве „Сфере виших државних интереса”; кољу се и крве да ватром и железом, пушком и сабљом проносе културу и цивилизацију по овоме мајушном зрнциету небесном; кољу се и бију да један другог увере: ко је од њих у праву а ко није у праву; кољу се и бију чак и око тога, ко истинитије верује у правога и истинитога Бога, а ко не верује; — а нико од њих и не слути да и њих оваква иста судба чека, и њих и ову нашу веселу постојбину!.. Лазар Комарчић, *Једна угашена звезда*, Београд, 1902, Стр. 106. Односно: „Попусте ли само за часак државне узде и ђемови, ви сместа подивљате, на вас се искези стари атавизам животињски: пљачке, отимања, злоставе, настрадаје и на част и на живот свога ближњегга и онда у вас сместа анархија узима дизгине у своје руке и она се зацарава!.. Је ли тако?... Можете ви и не признати, али која вам је вајда од тога непризнавања, кад је тако у истини. Па ни саме ваше државе, које су бајаги основане на закону, на јавном моралу, на земаљској и Божјој правди, — нису много од вас измакле, јер су и оне дело ваших руку, ваше памети и ваших погледа, на зато у њима све више преовлађује него јавни морал и Божја правда. Оно под маском неких „виших државних интереса” тачно толико зла, толико пустоши, толико дивљаштва, каква бели не би учинили ни дивљи зверови; оне под изговором да уносе образованост и цивилизацију у далеке, тамне и непросвећене куте друштвене, — купе војске, одлазе тамо куд су своје око баicile, па сабљом и пушком, бајонетом и топовима, ватром и железом проносе ту своју цивилизацију, убијају, тлаче, утамањују људе који им никада никаква зла учинили нису и који су од њихових огњишта — хиљадама миља удаљени.” Стр. 212.

научним, урбанистичким и архитектонским особено-стима Гомора.⁷⁹ Након опширних објашњења и раз-

⁷⁹ Нпр: „Погледај горе уз „Сунчеву улицу”” рећи ће ми Лапласов дух. „Ено тамо, на самом завршетку ове улице, подиже се једна електрична кугла, коју је конструисао славни техномеханичар Хамарице. Она је сијала јачином од 1,500.000 ваших свећа. Овај глоб горе представља ову планету – Аруца-Дару – а оно електрично сунце представља Сунце Амадураму. Научник Хамарице изнашао је сразмеру и по величини светлости и по удаљености електричног сунца од овога споменика, тако, да је ноћу овај глоб био осветљен онако исто, као што је Сунце Амадурама осветљавало ову своју планету. Механизам га је окретао тако, да је он, у исто време, служио целоме граду као сат регулатор. И не само то, него је овај механизам био тако удешен, да је електрично сунце увек осветљавало она мора, оне континенте, оне државе и оне градове извајане на овоме глобу, као што је, у самој ствари, ову планету, истог сата и минута, негда осветљавало право Сунце, Сунце Амадурама, тако, да ко је хтео да зна, да својим очима види, где настаје дан а где ноћ на самој планети Аруца-Дари, он је то могао да види на овоме глобу горе – откад сунце зађе, па док се не роди. И то се показивало математички тачно и то не по грађанском, већ по астрономском времену, које је обележавао сам однос окретања ове планете око своје осе и око свога сунца. Хе, али на којој су висини науке астрономског знања и уметности били становници ове планете, а особито у доба, кад је овај град био на врхунцу свога сјаја, а на којој Ви данас стојите?! Та се разлика просто не да проценити. Становници ове планете могли су унапред предвидети све метеоролошке промене на целој планети; појава комета; ројеви звезда падавица, или какве било друге природне појаве, њих нигда нису могли поплашити и узнемирити. Они су срачунавали кад ће се појавити и земљотреси и у којој мери јаки и на коме ће месту бити њихово најјаче огњиште, па су према томе, још зарана, обавештавали сав остали свет на целом шару планетном. Ваше астрономско знање још је у повоју. Оно је само костур од онога, до чега ћете доћи у далекој будућности. Оно се сад састоји само из голих и сувих цифара и математичких Формула, а то је обоје слично незграпним скелама на каквој грандиозној али још недовршеној палати; а астрономско знање, што су га имали становници ове планете још пре 30-40 милиуна година, била је жива слика онога сјајног, онога велелепног дворца вилинског, са кога су скеле дигнуте, а он синую свом лепотом и сјајем каквог, до женијалности узнетог, неимарства,” додаде Лапласов дух и пљесну ме по десном рамену.” *Једна угашена звезда*, стр. 122-123.

гледања, Лапласу и јунаку придружује се омалени старац, царски библиотекар, који прича историју планете и њене цивилизације. Живот који су на врхунцу развоја водили припадници изумрлог света у многome је личио на живот становника Острва блажених – био је бујан и просвећен, пун среће, задовољства, веселости, сањарије, љубави, и „божанствених снова о некаквом вишем духовном блаженству.” Народ Амадураме досегао је највишу тачку образовања, питомости, племенитости, милосрђа, скромности и богобојажљивости, а ниски нагони и страсти, захваљујући изоштрености и префињености чула, која су омогућила и непосредан увид у душу других јединки – телепатску везу, у потпуности су ишчилели из друштвеног живота и међусобних односа. Комарчићевом јунаку остављено је у аманет да оживи дух Амадураме у сопственом времену.

Крај романа припада епизоди која се одиграва у кући на Косанчићевом венцу, у којој станује свемирски путник. Газдаричин синчић Стевица добије напад гушобоље, но, захваљујући сазнању о природи његове болести, добијеном од Лапласа, јунак успева да благовремено дозове доктора и да га спасе. Дечак и он постају пријатељи и често заједно проучавају звездано небо.

* * *

Сличности и разлике између Илићевог и Комарчићевог дела резултат су пре свега генолошких претпоставки изабраних књижевних облика, односно, уметничких начела садржаних у традицији на коју се ослањају. Тако се, у складу са начелима драмског обликовања, Илић држи јединства места, времена и радње, премда и његови јунаци располажу могућношћу прелажења огромних раздаљина, док Комарчић, у романескним

авантуристичким путоштвама, за једну ноћ води јунака са краја на крај васељене. Када је, са дуге стране, реч о конкретној културној баштини коју оживљавају, Илић је непосредно везан за наслеђе утопијског мишљења/књижевности; Комарачић, опет, наставља традицију (фантастичних) путовања, при чему до изражаја нарочито долазе црте поучности (на многим местима роман пре подсећа на астрономску студију или шетњу планетаријумом). Ово га, пак, усмерава ка традицији образовног, односно откровењског романа. Такође, он вешто релативизује средишњи део романа, остављајући га у подручју сновиђенског и отвореног за тумачење, и ставља га у функцију спасења једног – дечијег – живота.

Оба дела могу се подвести под дела са тезом – Илићу је стало до супротстављања Старог и Новог Човечанства, односно до опозиција осећања/разум, моралност/неморалност, љубав/логика. Комарачић пак кроз Лапласов дух и уз помоћ царског библиотекара саопштава пре свега космолошке, а потом и метафизичке и религијске истине – ставове о непојмљивој огромности васионе, настанку и нестанку свих ствари, о законитостима божанске свемирске радионице, где с путем ништења старих и стварања нових облика и светова напредује од ружног, болесног и несавршеног ка лепом, здравом и савршеном. Оба аутора посвећују велику пажњу критици установа људског рода; у негативном светлу истичу се пре свега братоубилаштво, друштвена неједнакост, имовинска неправда, неморалност, лажна религиозност.⁸⁰

Елементи комичног, мада не у потпуности изостављени, ипак не заузимају значајније место у структури ова два остварења. Илић у поднаслову има жанровску

⁸⁰ Код Илића је критика такве врсте изложена у наведеном одломку о царевима. *После милион година*, стр. 28-29.

одредницу „трагикомедија”, а заплет његове драме широко се може одредити као комедија неспоразума; крај припада крајње циничном расплету. Код Комарчића се пак одређени аспекти – бурлеског – хумора могу уочити у опису реакције светине након астрономског предавања, у Лапласовим сујетним реакцијама током путовања и плашљивим размишљањима јунака у потенцијалном удесу који га може задестити

Како било, и Илићу и Комарчићу ближи је морализаторско-проповеднички тон него разуздано подруживање, карактеристично за област озбиљно-смешне књижевности.

* * *

Непосредни настављач Илићевог и Комарчићевог доприноса у српској књижевности јесте Милутин Миланковић, инжењер, математичар, астроном, климатолог, и писац. У његовом опусу, сачињеном од бројних, пре свега егзактних научних списа, издваја се рад *Кроз васиону и векове. Писма једног астронома* (1928), који представља нарочит спој научно-популарног, футуролошко-фантастичног и аутобиографског штива у епистоларној књижевној форми.

Како се може прочитати у самом делу, првенствена ауторова намера била је да изложи једну „лако разумљиву Астрономију у писмима”⁸¹ – да сачини астрономски спис, истовремено поучаван и забаван, и тако избегне судбину популарних астрономија које обично представљају спој досадног и ненаучног.⁸² У ту сврху, у

⁸¹ Милутин Миланковић *Кроз васиону и векове. Писма једног астронома*, Матица српска, Нови Сад, 1928, стр. 6.

⁸² „То није ни чудо. Астрономија није роман који може свако да разуме и у њему да ужива. Стварно схватање и разумевање њених закона претпоставља темељна знања из математике и физике. А баш то не претпостављају популарне Астрономије код

XXXVI поглавља-писама, упућених „пријатељици”, са датумима који обухватају двогодишње, односно шестогодишње раздобље – од 26. септембра 1922. до септембра 1924, (то јест септембра 1928. године, када је написано писмо-епилог), Миланковић се прихватио задатка да укратко опише физичку историју свемира, сунчевог система и Земље, представи читаоцима сопствени допринос на плану реформе календара и математичког модела климатских промена на Земљи и другим планетама, односно понуди своје виђење свемирских путовања и онога што нас очекује на Месецу и Марсу.

По свом научно-фантастичном виду, *Кроз васиону и векове* представља варијацију на тему које се на почетку столећа латио Комарчић. Пре свега, налик на свог претходника, и Миланковић оставља одређени отклон између приповедача (аутора) и обликованог научно-фантастичног света. Као што је, наиме, онтолошки статус свемирске авантуре јунака *Једне угашене звезде* остао отворен, тако је и писац астрономско-фантастичних посланица, приступајући извођењу постављеног задатка самосвесно, уз исказане (ауто)поетичке ставове, јасно сместио путовања кроз време и простор у подручје маште.⁸³ У на тај начин релативизованом свету, и Миланковић се усмерава ка просторно-временским

својих многобројних читалаца, него им служе та знања на тањиру, у облику паштете која се лако вари али не храни.” Стр. 7.

⁸³ Уобразиљи, међутим, код Миланковића није пуштено на вољу, већ је она помно усмеравана научним сазнањима: „Ја сам често у мислима, скоро сновима, предузимао путовања по васиони, таква при којима својој уобразиљи не пуштам сасвим узде, него јој дозвољавам да само оно гледа и види што је и наука сагледала. На таквом путу сам изгледао сам себи као ваздухопловац при несталном времену, којем облаци и магла често закривају прелетане пределе. Па ипак сам могао, иако не увек јасно, да кроз поцепане облаке и загрејану маглу угледам далеке светове.

Други пут сам се опет упутио у древну прошлост, да кроз њену таму назрем минуле догађаје. И видео сам их. Кадгод тако јасно као да сам им стварно присуствовао.” Стр. 7.

даљинама које готово да превазилазе могућности човековог поимања, чувајући притом код Комарчића наглашену образовно-откровењску страну путовања, заједно са односом водич (учитељ) / сапутник (ученик), на коме се темељи структура оба дела.

Опет, постоје и разлике – најпре, у можда полемичком тону према Комарчићевом раду, Миланковић проблематизује раздвојеност душе и тела приликом васионских путовања, па била она и измаштана.⁸⁴ Бестелесно савладавање космичких даљина из *Једне угашене звезде* тако је код Миланковића одбачено, а образложење искоришћено за ласкање приповедачевој пријатељици и музи, односно женском роду,⁸⁵ што представља још једну разлику у карактеризацији путовања и односа међу учесницима. Такође, ако је Комарчићев јунак био вођен, сада је Миланковићев приповедач тај који води, равноправно се крећући међу најумнијим главама кроз векове.⁸⁶

⁸⁴ „Па када путујемо само у мислима, зар онда не путују једино наше душе, и зар није било боље оставити наша тела на Земљи, као излишан баласт при таквом путовању?”

Ја, драга пријатељице, не одвајам душу од тела, нити је могу без тела живо замислити, а особито не женску душу”. Стр. 23-24.

⁸⁵ Молим Вас, размислите и сами! Зар није топли поглед из сјајних очију лепе жене део њене душе, а то је исто и осмејак што лебди на њеним руменим уснама. Очи су, о томе нема сумње, саставни део погледа, а усне део осмејка. Сада узмите у обзир да су очи и усне делови тела, па ћете имати математски доказ онога што сам казао и што сада формулишем у облику теореме: Женско тело је кардинални део женске душе, женскога бића, онога што је Гете назвао „Das Ewig-Weibliche”. Стр. 24.

⁸⁶ Коначан облик писама која „долазе до издавача”, зависи управо од Миланковићеве сапутнице, никад именоване семериншке госпођице: „Ви желите, дакле, да се астрономска писма која сам Вам некад писао предаду јавности, и уверавате ме да ће се она допасти многим читаоцима, Ту се наша мишљења разилазе. Ја се бојим да цензура коју сте на њима извршили, избацивши из њих све оно што не желите да се објави, не погоди моја писма

Када је пак реч о конкретним координатама путовања, научник и његова муза најпре се запућују кроз простор и време у Марсову прошлост, да би у том „чаробном свету” видели „заталасане Марсове површине, обрасле витим дрвећем и филигранским цвећем”. Држећи се ипак подручја „докле је наука допрла”, они посматрају две звезде, вечерњаче – Венеру и Земљу, за које приповедач вели да није „потпуно сигуран да их тако зову Марсови житељи”, будући да не разуме њихов језик.⁸⁷

Након Марса, позорница још једног SF излета јесте Месечев пејзаж. Идеја о путовању у свемир помоћу неке врсте „васионског воза”, односно „ракетле”, јавља се у разговору на Семерингу са пријатељем – колегом са студија технике. У детаљном опису овог превозног средства наслућују се многа решења која ће се заиста и обистинити.⁸⁸ Подстакнут овим разгово-

у живац. Јер главни предмет мојих мисли, када сам та писма писао, били сте Ви, а не васиона. То Ви знате врло добро, али ипак мислите да ће наша преписка „окрњена као каква грчка статуа” бити тим интересантнија. У том питању Ваш је суд поузданији него мој. Зато му се покоравам и пристајем да астрономски део наше преписке предате издавачу.” Стр. 211.

⁸⁷ Стр. 16.

⁸⁸ „И мој пријатељ стаде да конструише и црта по плочи стола. За кратко време разабирала се на његовом белом мрамору слика будућег луксузног воза за васиону. Он је изгледао као каква папска круна, заједно са главом светог оца. Заиста, горњи део воза имао је облик кошнице са четири реда малих округлих прозора. То је било, тумачио ми је мој пријатељ, одељење за путнике, херметички затворено, испуњено ваздухом нормалног земаљског притиска. Из те круне, која је имала и свој обод, провиривала је доле, као каква глава, масивна локомотива. Ова је имала облик бубња. Из њеног дна вирила је цев ракетле, одакле ће шикнути млаз који ће отискивати воз на његовом путу по васиони. Но пре но што овај ступи у акцију, два хоризонтална млаза противног правца ставиће тај бубањ у ротацију око његове вертикалне осе. Тако је локомотива у исти мах и

ром, приповедач, преко Интернационалне Компаније за Саобраћај са Месецом, резервише места за себе и своју пријатељицу у брзом нтерпланетарном возу за Месец.

Опис пута и сапутника доноси занимљива запажања – свемирским возом, разним пословима, путују и пословни људи, инжењери и професори, како би спровели у дело економске или истраживачке намере. Најпре, реч је о коришћењу концесије за искоришћавање рудног богатства на Месецу, добијеној од Друштва Народа. Са друге стране, Американци намеравају да саграде Опсерваторију на Месечевој површини која би, неометана од атмосфере, одгонетнула многе тајне свемира. Такође, развијена је и идеја о санаторијуму намењеном искоришћењу свих лековитих својстава Сунчевих зрака.

Миланковић даје детаљан технички опис свог месечевог боравишта – станице и хотела, који представљају мајсторско дело „модерне технике”,⁸⁹ као што за-

депò експлозива, и ракетла, и чигра. Њена непрестана ротација има да даде возу довољан стабилитет и да га сачува од претуривања. Горњи, путнички део воза не учествује у тој ротацији, иначе би путници добили вртоглавицу и били пригњечени уз прозоре. Зато је вертикална оса локомотиве протурена кроз подмазана лежишта у горњем делу воза. Овај део може се тек према потреби ставити у лагану ротацију око те осе. Пострано смештене цеви за споредне млазове, омогућавају промену правца при летењу. На ободу путничког одељења висиле су, као пантњике кардиналског шешира, две гипке антене за бегичну телеграфију.” Стр. 152.

⁸⁹ „Јединствено по свом положају, наше садање боравиште мајсторско је дело модерне технике. Подигнуто је на благој узвишици, а снабдевано свим могућим комфором; херметички затворено са стално обнављаним ваздухом који се држи под напоном од једне атмосфере и ставља путницима на расположење, а и у рачуне. Кров, спољни зидови, па и сами бокови узвишице, обложени су полираним челичним плочама које се сјаје као венцијанска огледала, јер не рђају због недостатка ваздуха.

мишља и шетњу месечевом површином, у неопходној опреми коју назива „туристичким оделом”.⁹⁰

Поред ових небеских тела, двоје сапутника посећују и Венеру, и, пут других планета, одлазе у дубину свемира до удаљености од пола милиона светлосних година и даље, ка крају света. Краја, међутим,

Та огледала имају свој нарочити задатак. Дан је овде веома дуг, добрих 350 сати, а за то време угреје се Месечева површина знатно. Ја сам некада, као да сам знао да ћу баш овамо доћи, израчунао да се, одмах иза поднева тог дугачког дана, температура тла око овог зданија попне до 101 града Целзиусова. Нама би табани узаврели када би смо се у то доба овуда прошетали. Али ова ингениозна конструкција одбија све Сунчеве зраке који падају на ово зданије и његову непосредну околину, па овде влада увек угодна температура. Ни за време дуге Месечеве ноћи, када се тло околине охлади јаче него за време најљуће Земљине зиме, није овде, у згради, хладно, јер огледала и безваздушни простор којим је она обложена, претварају ово зданије у неку врсту „термос”-флаше која се не хлади. Ето видите, драга пријатељице, каква је силна средства техника дала човеку у руке да живи у свима поднебљима и приликама.

Над средњим делом ове зграде уздиже се висок торањ са стакленом куполом. Оданде се отвара изглед на околину и на небо, одликован у Бедекеру једном звездicom, а двома у доба тоталног помрачења Сунца.” Стр. 164-165.

⁹⁰ „Ја се још ломим да ли да примим овај љубазни позив и пођем са експедицијом бар до најближега кратера Реомира. Туристичко одело, које се при таквим шетњама по Месецу мора обући, није баш бог зна како елегантно. Због несташице ваздуха, туриста мора да понесе са собом не само сву потребну количину ваздуха, него се мора још и побринути да се не распукне као жаба. Зато је његово одело сличио фудбалској лопти у коју се он увуче, која се херметично затвори и која се, пре но што ступи у безваздушни простор, напуни добро ваздухом, да овај притисне тело притиском Земљине атмосфере. Но поред све њене гломазности, та опрема није незгодна, нити она оптерећава туристу; он остаје још увек далеко лакши него што је на Земљи. Зато он може да корача лаким кроком, да трчи, да скаче као кенгуру, и још боље од овога. Деси ли му се при томе да оклизне и да падне, он, због ваздуха којим је опасан, и не осети удар пада, него одскочи и одкотрља се даље, као бачена лопта. Но вратимо се нашим мапама.” Стр. 163.

нема – од огромности васељене хвата их вртоглавица и, уз хвалоспев природи, безграничној, вечној мајци живота, они падају на колена у њеноме храму.⁹¹

* * *

На почетку српске SF књижевности налазе се два жанровски и књижевно-историјски различита дела. Док је Илићева драма позорница отуђеног човековог алтер-ега, негативне утопије, отуђености науке, и представља преседан, дотле је Комарчићев роман утемељен у дугој традицији фантастичних путовања која са собом по правилу носи и сазнајну компоненту (*Енеида*, Дантеов Одисеј). Заједно, ова остварења покривају значајан део научно-фантастичних тема.

У Илићевом књижевном свету нема дистанцирања својственог Комарчићу и Миланковићу. Драмска форма апсорбовала је приповедачко посредовање односно релативизовање статуса приповеданог света, а када је реч о композицији (аутору) односно значењу, чињеница да је Илић, четврт века након објављивања текста, предано радио на рукопису, говори колико му је било стало до коначног облика овог остварења. У новој верзији, практично сви нивои структуре дела претрпели су промене, које су се опет унеколико одразиле на одређене аспекте смисла, пре свега у области мотивације и међуодноса ликова. Опште значење драме, међутим, остало је непромењено – без обзира на продубљивање осећајности и додавање људских црта код свих учесника, у Илићевом траги-комичном делу нема простора за разумевање и помирење суштински

⁹¹ Временска оса путовања протеже се од давне прошлости, у којој је наша планета била пламтећа лопта, у „стадијуму јајета” (стр. 19), па све до будућности у којој су њена рудна богатства исцрпљена, и потом до гашења Сунца и престанка живота.

различитих vrста у једном научно и технички напредном, али безнадежно отуђеном свету. *После милијон година* остаје тако први, и прави, пример жанровски у потпуности заокруженог научно-фантастичног дела, у најмању руку у нашој књижевности.

Комарчићев и Миланковићев допринос огледа се у томе да њихова два тематски слична рада представљају два поља синтагме научна-фантастика: код Комарчића је нагласак пре на фантастици док је код Миланковића у првом плану научна заснованост. Усто, за разлику од Илића и од Комарчића, код Миланковића изостаје било какав траг утопијске мисли, односно разматрања/проблематизовања могућих праваца развоја људске јединке и друштва у светлу развоја науке и технике.

Када је реч о књижевним квалитетима, Комарчићеве најбоље особине долазе до изражаја у тренуцима када се посвећује ликовима и њиховим односима и радњама – на почетку и на крају дела. Такође, историја далеке цивилизације, па и чак подробни урбанистички описи не замарају читаоца. Комарчићева астрономска запажања, међутим, у многоме су преопширна и понекад се понављају и тешко читају. Усмерен на сличну тематику, Миланковић се показује као одличан стилиста и зрео стваралац – његово епистоларно дело подвргнуто је сложеном композиционом плану, захваљујући коме је успешно спроведена намера о стварању занимљиве астрономије, испреpletене са животописним односно фантастичним елементима. Научнофантастична црта у Миланковићевом делу одмерена је, теоријско-технички добро замишљена и књижевно још боље реализована, у функцији уметничке целине. Ипак, из перспективе жанра, *Кроз васиону и векове*, *Писма једног астронома* не доноси битну новину; са

друге стране, у историји српске (научне) фантастике, први пут се у једној стваралачкој личности плодотворно сусрећу умешан писац и плодан научник, и то на начин који обезбеђује врхунске резултате на оба поља. Стога не чуди чињеница да је, поред научног,⁹² и Миланковићев списатељски рад стекао углед и ван граница наше домовине: најпре у постојбини Курта Ласвица – философа, научника, писца првог романа о марсовској инвазији на Земљу.⁹³

⁹² Полихистор Милутин Миланковић у историји светске науке остаће упамћен пре свега као утемељивач модерне климатологије и творац Канона осунчавања Земље, који се по значају ставља у ранг Коперникових, Кеплерових и Њутнових открића. Медаља Европског геофизичког друштва, која се додељује од 1993. године, носи Миланковићево име, као и, од 1970. године, један кратер на тамној страни Месеца (пречник 101km, 77.2° N 168.8° E); од 1973. године кратер на Марсу (пречник 118km, координате 54.4N, 213.3E); потом и један планетоид (1605 Миланковић, из 1982. године).

⁹³ Друго, проширено и прерађено издање *Кроз васиону и векове, Писма једног астронома* издато је на немачком језику, 1936. год. у Лајпцигу (Milutin Milankovitch *Durch ferne Welten und Zeiten: Briefe e. Weltallbummlers*, Leipzig: Koehler & Amelang, 1936, 389 S), и послужило је као основ за допуњавање и чвршће уобличавање другог српског издања (Београд 1943. год). О Миланковићу, његовом опусу и историјату дела види опширније у тексту Зоране Опачић-Николић „Игра науке и фикције” (Милутин Миланковић, *Кроз васиону и векове*) *Детињство*, бр. 1-2/2001. Књижевноисторијски процеси и развојне етапе у српској књижевности за децу XX века, http://www.zmajevdedecjeigre.org.yu/detinjstvo/br1-2_01/11igranauke.html

ИЗАБРАНА БИБЛИОГРАФИЈА

I

Илић, Драгутин Ј.:

1. *После милијон година / Секунд вечности* Народна библиотека Србије, Дечје новине, Београд, Горњи Милановац, 1988.
2. *Изабране драме*, Нолит, Београд, 1987.

Комарчић, Лазар:

3. *Једна угашена звезда*, Београд, 1902.

Миланковић, Милутин:

4. *Кроз васиону и векове*, Нови Сад, 1928;
Дерета, Београд, 2002.

Тартаља, Иво:

5. *Београд XXI века*, Из старих утопија и антиутопија, СКЗ, Београд 1989

(Садржи:

6. Милан Јовановић: „Нови градови нов Београд”;
7. Аноним: „Београд после 200 година”;
8. Светолик Ранковић: „У XXI веку”;
9. Стојан Новаковић: „Из српске историје”.)

II

10. Ђерговић-Јоксимовић, Зорица „Serbia Between Utopia and Dystopia”, Utopian Studies. Volume: 11. Issue: 1. Publication Year: 2000. Page Number: 1-21.
11. Недељковић, Александар Б. *Историја српске научно-фантастичне књижевности*, ауторово издање, Београд, 1989.
12. Опачић-Николић, Зорана „Игра науке и фикције” *Детињство*, бр. 1-2/2001.

III

12. *A Companion To Science Fiction*, ed. David Seed, Blackwell Publishing, Malden, Oxford, Carlton, 2005.
13. Bozzetto, Roger: *L'obscur objet d'un savoir : fantastique et science-fiction : deux littératures de l'imaginaire*, Publications de l'Université de Provence, Aix-en-Provence, 1992.
14. *Вечное солнце*, русская социальная утопия и научная фантастика (вторая половина XIX – начало XX века), Москва «Молодая гвардия», 1979.
15. Gary Westfahl: *The Mechanics of Wonder, The Creation of the Idea of Science Fiction*, Liverpool University Press, Liverpool, 1999.
16. *Dark Horizons: Science Fiction and the Dystopian Imagination*, edited by Tom Moylan, Raffaella Baccolini, Routledge, London and New York, 2003.
17. Jean-Marc Couanvic: *La science-fiction française au XXe siècle (1900-1968)*, Essai de socio-poétique d'un genre en émergence, Rodopi, Amsterdam, 1994.
18. *Philosophie et science-fiction*, coordination scientifique Gilbert Hottois, Annales de l'Institut de philosophie de l'Université de Bruxelles, Librairie philosophique J. Vrin, Paris, 2000
19. Parrinder, Patrick: *Science Fiction, Its Criticism and Teaching*, Methuen, London and New York, 2000.
20. Roberts, Adam: *Science Fiction*, Routledge, London and New York, 1980.
21. *Science Fiction: Theorie und Geschichte / Hrsg. v. Eike Barmeyer*, (Uni-Taschenbücher; 132), Wilhelm Fink Verlag, München, 1972.
22. *Utopieforschung*, Interdisziplinäre Studien zur neuzeitlichen Utopie, Herausgegeben von Wilhelm Voßkamp, 1-3, Suhrkamp, Taschenbuch 1159, Stuttgart, 1985.

IV

23. Andriano, Joseph D. *Immortal Monster: The Mythological Evolution of the Fantastic Beast in Modern Fiction and Film*. Westport, CT: Greenwood Press, 1999. Questia. 21 July 2006 <<http://www.questia.com/PM.qst?a=o&d=26232976>>.
24. Ashley, Mike. *The Time Machines : The Story of the Science-Fiction Pulp Magazines from the Beginning to 1950 /*. Liverpool, England: Liverpool University Press, 2000. Questia. 21 July 2006 <<http://www.questia.com/PM.qst?a=o&d=102331747>>.
25. Bacon, Francis. *The Advancement of Learning and New Atlantis*. London: Oxford University Press, 1951. Questia. 21 July 2006 <<http://www.questia.com/PM.qst?a=o&d=56729748>>.
26. Bellamy, Edward. *Looking Backward, 2000-1887*. New York: New American Library, 1960. Questia. 21 July 2006 <<http://www.questia.com/PM.qst?a=o&d=608774>>.
27. Benford, Gregory. "2 Effing the Ineffable." *Aliens: The Anthropology of Science Fiction*. Ed. George E. Slusser and Eric S. Rabkin. Carbondale, IL: Southern Illinois University Press, 1987. 13-25. Questia. 21 July 2006 <<http://www.questia.com/PM.qst?a=o&d=34661113>>.
28. Booker, M. Keith. *The Dystopian Impulse in Modern Literature: Fiction as Social Criticism*. Westport, CT: Greenwood Press, 1994. Questia. 21 July 2006 <<http://www.questia.com/PM.qst?a=o&d=14141253>>.
29. Bruce, Susan A., ed. *Utopia; New Atlantis; The Isle of Pines*. Oxford: Oxford University Press, 1999. Questia. 21 July 2006 <<http://www.questia.com/PM.qst?a=o&d=59377007>>.

30. Christian, James L., ed. *Extra-Terrestrial Intelligence: The First Encounter*. Buffalo, NY: Prometheus Books, 1976. Questia. 21 July 2006 <<http://www.questia.com/PM.qst?a=o&d=96870933>>.
31. Evans, Arthur B. *Jules Verne Rediscovered: Didacticism and the Scientific Novel*. New York: Greenwood Press, 1988. Questia. 21 July 2006 <<http://www.questia.com/PM.qst?a=o&d=71046776>>.
32. Fitting, Peter. "'Utopia: The Search for the Ideal Society in the Western World.'" *the New York Public Library. Utopian Studies* 12.1 (2001): 108. Questia. 21 July 2006 <<http://www.questia.com/PM.qst?a=o&d=5001033154>>.
33. Harrison, S. J., ed. *Oxford Readings in the Roman Novel*. Oxford: Oxford University Press, 1999. Questia. 21 July 2006 <<http://www.questia.com/PM.qst?a=o&d=64336922>>.
34. James, Edward, and Farah Mendlesohn, eds. *The Cambridge Companion to Science Fiction*. Cambridge, England: Cambridge University Press, 2003. Questia. 21 July 2006 <<http://www.questia.com/PM.qst?a=o&d=107350028>>.
35. Jurich, Marilyn. "The Pseudo-Utopian Cosmographies of Stanislaw Lem." *Utopian Studies* (1998): 122. Questia. 21 July 2006 <<http://www.questia.com/PM.qst?a=o&d=5001388163>>.
36. Maus, Derek. "Series and Systems: Russian and American Dystopian Satires of the Cold War." *Critical Survey* 17.1 (2005): 72+. Questia. 21 July 2006 <<http://www.questia.com/PM.qst?a=o&d=5011069583>>.
37. Morley, Henry, et al. *Ideal Commonwealths: Plutarch's Lycurgus, More's Utopia, Bacon's New Atlantis, Campanella's City of the Sun and a Fragment of Hall's Mundus Alter et Idem*. 8th ed. London: George Routledge & Sons, 1899. Questia. 21 July 2006 <<http://www.questia.com/PM.qst?a=o&d=11121922>>.

38. Moylan, Tom. *Scraps of the Untainted Sky: Science Fiction, Utopia, Dystopia*. Boulder, CO: Westview Press, 2000. Questia. 21 July 2006 <<http://www.questia.com/PM.qst?a=o&d=82435092>>.
39. Mumford, Lewis. *The Story of Utopias*. New York: Boni and Liveright, 1922. Questia. 21 July 2006 <<http://www.questia.com/PM.qst?a=o&d=54729028>>.
40. Parrinder, Patrick, ed. *Learning from Other Worlds : Estrangement, Cognition and the Politics of Science Fiction and Utopia /*. Liverpool, England: Liverpool University Press, 2000. Questia. 21 July 2006 <<http://www.questia.com/PM.qst?a=o&d=102333021>>.
41. Partington, John S. "The Death of the Static: H.G. Wells and the Kinetic Utopia." *Utopian Studies* 11.2 (2000): 96. Questia. 21 July 2006 <<http://www.questia.com/PM.qst?a=o&d=5001802494>>.
42. Partington, John S. "The Time Machine and A Modern Utopia: The Static and Kinetic Utopias of the Early H.G. Wells." *Utopian Studies* 13.1 (2002): 57+. Questia. 21 July 2006 <<http://www.questia.com/PM.qst?a=o&d=5000822810>>.
43. Patai, Daphne, ed. *Essays on Edward Bellamy*. Amherst : University of Massachusetts Press, 1988. Questia. 21 July 2006 <<http://www.questia.com/PM.qst?a=o&d=7954648>>.
44. Rabkin, Eric S., Martin H. Greenberg, and Joseph D. Olander, eds. *No Place Else: Explorations in Utopian and Dystopian Fiction*. Carbondale, IL: Southern Illinois University Press, 1983. Questia. 21 July 2006 <<http://www.questia.com/PM.qst?a=o&d=10620200>>.
45. Rees, Christine. *Utopian Imagination and Eighteenth-Century Fiction*. New York: Longman, 1996. Questia. 21 July 2006 <<http://www.questia.com/PM.qst?a=o&d=99685303>>.

46. Rooney, Charles J. *Dreams and Visions: A Study of American Utopias, 1865-1917*. Westport, CT: Greenwood Press, 1985. Questia. 21 July 2006 <<http://www.questia.com/PM.qst?a=o&d=26205100>>.
47. Rottensteiner, Franz. "Kurd Lasswitz: a German Pioneer of Science Fiction." *Sf: the Other Side of Realism: Essays on Modern Fantasy and Science Fiction*. Ed. Thomas D. Clareson. Bowling Green, OH: Bowling Green State University Popular Press, 1971. 289-306. Questia. 21 July 2006 <<http://www.questia.com/PM.qst?a=o&d=101555930>>.
48. Sirabian, Robert. "The Conception of Science in Wells's the Invisible Man." *Papers on Language & Literature* 37.4 (2001): 382. Questia. 21 July 2006 <<http://www.questia.com/PM.qst?a=o&d=5000917120>>.
49. Sisk, David W. *Transformations of Language in Modern Dystopias*. Westport, CT: Greenwood Press, 1997. Questia. 21 July 2006 <<http://www.questia.com/PM.qst?a=o&d=28027469>>.
50. Slusser, George E., and Eric S. Rabkin, eds. *Aliens: The Anthropology of Science Fiction*. Carbondale, IL: Southern Illinois University Press, 1987. Questia. 21 July 2006 <<http://www.questia.com/PM.qst?a=o&d=34661081>>.
51. Suvin, Darko. *Positions and Presuppositions in Science Fiction* /. Kent, OH: Kent State University Press, 1988. Questia. 21 July 2006 <<http://www.questia.com/PM.qst?a=o&d=102348119>>.
52. Suvin, Darko. "Utopianism from Orientation to Agency: What Are We Intellectuals under Post-Fordism to Do." *Utopian Studies* (1998): 162. Questia. 21 July 2006 <<http://www.questia.com/PM.qst?a=o&d=5001407481>>.
53. Swain, Simon, ed. *Oxford Readings in the Greek Novel*. Oxford: Oxford University Press, 1999.

- Questia. 21 July 2006 <<http://www.questia.com/PM.qst?a=o&d=95630650>>.
54. Westfahl, Gary, ed. *Space and beyond: The Frontier Theme in Science Fiction*. Westport, CT: Greenwood Press, 2000. Questia. 21 July 2006 <<http://www.questia.com/PM.qst?a=o&d=27328162>>.
55. Yoke, Carl B., ed. *Phoenix from the Ashes: The Literature of the Remade World*. New York: Greenwood Press, 1987. Questia. 21 July 2006 <<http://www.questia.com/PM.qst?a=o&d=29038238>>.
56. Wiener, Leo. *Anthology of Russian Literature from the Earliest Period to the Present Time*. New York: G.P. Putnam's Sons, 1902. Questia. 21 July 2006 <<http://www.questia.com/PM.qst?a=o&d=1838925>>.

ИНДЕКС ИМЕНА

А

- Адамс, Даглас (Douglas /Noel/ Adams) 13
Анжено, Марк (Marc Angenot)
Ариосто, Лудовико (Ludovico Ariosto) 38
Арнолд, Едвин Лестер (Edwin Lester Arnold) 46
Асимов, Исак (Isaac Asimov) 11, 16

Б

- Бароуз, Едгар Рајс (Edgar Rice Burroughs) 46
Батлер, Семјуел (Samuel Butler) 35
Бахтин, Михаил Михајлович (Михаил Михайлович
Бахтин) 20
Бејкон, Френсис (Francis Bacon) 35
Белами, Едвард (Edward Bellamy) 36
Бержерак, Сирано де (Cyrano de Bergerac) 37
Бержије, Жак (Jacques Bergier) 10
Блај, Роберт В. (Robert. W. Bly) 11
Блиш, Џејмс (James Blish) 11
Богданов, Александар Александрович (Александр
Александрович Богданов /Малиновский/) 11,
44, 45, 48
Бредбери, Реј (Ray Bradbury) 16
Бретон, Рестиф де ла (Restif de la Bretonne) 35

В

- Велс, Хербет Џорџ (Herbert George Wells) 6, 13, 38,
39, 40, 41, 45
Вергилије, Публије Марон (Publius Vergilius Maro) 32
Верн, Жил (Jules Verne) 5, 38
Вилкинс, Џон (John Wilkins) 38
Вутон, Дејвид (David Wootton) 29

Г

- Гатењо, Жан (Jean Gattégno) 10
Георгијаду, Аристула (Aristoula Georgiadou) 19
Гибсон, Вилијем (Villiam Gibson) 7, 17
Годвин, Френсис (Francis Godwin) 38
Грег, Перси (Percy Greg) 39, 45
Грифит. Мери (Griffith, Mary) 35,
Грифит, Џорџ (Griffith, George) 39, 38
Гудрик-Кларк, Николас (Nicholas Goodrick-Clarke) 51

Д

- Данте, Алигијери 32
Дејли, Брајан (Brian Daley) 14
Деретић, Јован 23, 27
Дик, Филип К. (Philip K. Dick) 11
Диш, Т. М. (Thomas M. Disch)
Донели, Игнејшс (Donnelly, Ignatius) 36

Ђ

- Ђерговић-Јоксимовић, Зорица 57

Ж

- Живковић, Зоран 9, 10, 12

З

- Замјатин, Јевгениј Иванович (Евгений Иванович
Замјатин) 45

И

- Илић, Драгутин Ј. 5, 26, 27, 28, 57, 69, 70, 75, 76, 77,
78, 79, 81, 84, 85, 92, 93, 94, 100, 101

Ј

- Јовановић, Милан 63
Јовић, Бојан 68

К

- Кавендиш, Маргарет (Cavendish, Margaret) 35

- Кампанела, Томазо (Campanella, Tommaso) 34, 35
 Кеплер, Јохан (Kepler, Johannes) 32, 33, 37
 Кери, Џон (John Carey) 30
 Кирхер, Атанасиус (Kircher, Athanasius) 39
 Кларк, Артур. Ч. (Sir Arthur C. Clarke) 11, 13
 Клјут, Џон (John Clute) 34
 Кнап, Бетина Л. (Bettina L. Knapp) 51
 Комарчић; Лазар 25, 26, 27, 85, 87, 88, 89, 91, 92, 95,
 96, 100, 101
 Корнилс, Инго (Ingo Cornils) 39
 Кроми, Роберт (Cromie, Robert) 39
- Л**
- Лармур, Дејвид Х. (David H. Larmour) 19
 Ласвиц, Курт (Kurd Laßwitz) 6, 40, 41, 42, 45
 Лах-Сирма, Владислав Самервил (Wladislaw Somerville Lach-Szyrma) 39
 Ле Гвин, Урсула К. (Ursula K. Le Guin) 16
 Лем, Станислав Лем (Stanislaw Lem) 12
 Литон, Едвард Балвер (Edward Bulwer Lytton) 35
 Лукас, Џорџ (George Lucas) 13
 Лукијан (Λυκίαν) 30, 33, 62
 Лукреције (Titus Lucretius Carus) 32
- М**
- Макол, Хју (Hugh MacColl) 39
 Ман, Жак Пелтје ди (Jacques Peletier du Mans) 32
 Маринковић, Радмила 58
 Метисон, Ричард (Richard Burton Matheson) 11
 Мекгвајер, Џон (John Joseph McGuire) 11
 Мерсије, Луј-Себастијан (Louis-Sebastien Mercier) 35
 Миланковић, Милутин 25, 26, 94, 95, 96, 97, 98, 100,
 101, 102
 Мор, Томас (Thomas More) 29, 34

Морз, Доналд Е. (Donald E. Morse) 38

Н

Недељковић, Александар Б. 9

Николс, Питер (Peter Nicholls) 34

Николсон, Марџори Хоуп (Marjorie Hope Nicolson) 31,
33

Новаковић, Стојан 67, 68

Нуделман, Рафаил (Rafail Nudelman) 11

О

Олдис, Брајан, В. (Aldiss, Brian W.) 16

Опачић-Николић, Зорана 100

П

Пајпер, Х. Бим (H. Beam Piper) 11

Париндер, Патрик (Patrick Parrinder) 29

Платон 29, 31

Плутарх (Πλούταρχος) 30, 33

Поповић, Богдан 26,

Поуп, Густавус В. (Gustavus W. Pope) 39

Р

Ранковић, Светолик 64

Росни, Жозеф-Анри старији (Joseph-Henri Rosny, aîné;
alias Joseph-Henri Воëх) 39

С

Садул, Жак (Jacques Sadoul) 9

Сведенборг, Емануел (Emmanuel Swedenborg) 38

Свифт, Џонатан (Jonathan Swift) 35

Сервије, Жан (Jean Servier) 34

Стејблфорд, Брајан (Brian Stableford) 34

Скерлић, Јован 23, 26

Стерија, Поповић Јован 57, 59, 62

Стојковић, Атанасије 57

Сувин, Дарко 25, 29

Т

Тартаља, Иво 62, 63

Тодоров, Цветан (Tzvetan Todorov) 10, 14

Ф

Фламарион, Камиј (Camille Flammarion) 37

Фрајнд, Марта 27, 28, 79, 81

Фредерикс С.К. (S.C. Fredericks)

Х

Хадсон, Вилијем Хенри (William Henry Hudson) 35

Хаксли, Олдос (Aldous Huxley) 45

Халдеман, Џо (Joe Haldeman) 16

Харбоу, Теа фон (Thea von Harbou) 45

Хесиод (Ἡσίοδος) 29

Хомер (Ὅμηρος) 29

Ц

Цицерон, Марко Тулије (Marcus Tullius Cicero) 31

Ч

Чапек, Јозеф (Josef Čapek) 55

Чапек, Карел (Karel Čapek) 45, 51, 52, 53, 55, 56

Џ

Џефрис, Ричард (Richard /John/ Jefferies) 35

Џонсон, Семјуел (Samuel Johnson) 35

Ш

Шекли, Роберт (Robert Sheckley) 20

Шрив, Грегори М. (Gregory M. Shreve) 38

ABSTRACT

THE BIRTH OF A GENRE – THE BECOMING OF SERBIAN SCIENCE FICTION LITERATURE

In this paper the author describes the characteristics of science fiction literature that will pose a number of methodological questions and requirements to a domestic literary scholar should he or she decide to study this particular genre. These problems can be resolved only if the scholar decides to step beyond the boundaries imposed by the usual literary-theoretical knowledge. On account of the dual nature of science fiction (it simultaneously belongs to trivial literature and to art literature), the exceptionally complex model of the world being formed, the fact that, in addition to the medium of literature, this genre occurs in the sphere of film and comic books, and has roots in the long tradition of Utopian and Menippean literature, its use of fundamental scientific postulates and developments, it cannot be studied without recourse to a thoroughly interdisciplinary approach. The situation of both science fiction literature and its study on a local level emphasises all the more the necessity of including varied forms of knowledge in its study and makes the methodological requirements that such a study must face all the more complex.

The author points out that, owing to the work of D. J. Ilić, L. Komarčić and M. Milanković, the science fiction genre made a grand entrance into the Serbian cultural milieu; this occurred at a moment when the genre had not attained self-definition on the world literary stage. It is from this perspective that the specific characteristics of

flic's play *After a Million Years*, Komarcic's novel *An Extinguished Star* and Milankovic's collection of reflexive/travel „letters" *Through the Universe and the Ages. Letters of an Astronomer* are considered. The meaning of the works mentioned above, as well as their literary and scientific values and mutual similarities and differences are analysed in some detail.

САДРЖАЈ

Увод	СТР. 5
ПРОУЧАВАЊЕ (ИСТОРИЈЕ; СРПСКЕ) НАУЧНЕ ФАНТАСТИКЕ: ПОЛИХИСТОРСКИ ЗАХТЕВИ?	СТР. 7
РАЂАЊЕ (СРПСКЕ) НАУЧНО-ФАНТАСТИЧНЕ КЊИЖЕВНОСТИ: ТРАДИЦИЈЕ, КОНТЕКСТИ, ОСОБЕНОСТИ	СТР. 25
БИБЛИОГРАФИЈА	СТР. 101
ИНДЕКС ИМЕНА	СТР. 109
АБСТРАКТ	СТР. 115